

TÜRKÇEDE -kA- PEKİŞTİRME EKİ (Intensive suffix –kA-)

Erol GÜNGÖRDÜ*

Özet

Fülden fiil türeten -kA- eki, Eski Türkçe şekil bilgisi çalışmalarında yer bulmayan ilgi çekici bir yapım ögesidir. Söz yapımı düzenimizi bütün yönleriyle açıklığa kavuşturmak bakımından tarihi-karşılaştırmalı çalışmalara da ihtiyaç vardır. Çoklukla ünsüzle sonlanan, tek heceli ve nesneli fiillere ulanan –kA- eki, pekiştirmeli fiiller türetir. Pekiştirme işlevli –k- ve -A- eklerinin birleşmesiyle oluşan bu ek, -lA- ve –AlA- ekleriyle birleşerek eş işlevli -kAlA- ekinin ortaya çıkışını sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: -kA-, -kAlA- ekleri, pekiştirmeli fiiller, söz yapımı, yapım eki.

Abstract

Deverbal verbal suffix –kA- which derives intensive verbs does not exist in Early Turkish morphological studies, is an interesting component of formation. We also need historical comparative studies to make clear our word formation system with its all sides. This suffix which mostly ends with consonant and attaches to monosyllabic and transitive verbs derives intensive verbs. The suffix –kA-, is a combination of the -k- and -A- affixes, provides the revealment of the same functional –kAlA- affix, combining with the suffixes –lA- and –AlA- which derives iterative verbs.

Key words: The suffixes –kA- and -kAlA-, intensive verbs, word formation, suffix.

Giriş

Semih Tezcan tarafından belirtildiği üzere (1981:284) 'Eski Türkçe gramerlerde gösterilmeyen' –kA- eki, çağdaş Türk dili araştırmalarında başlı başına bir araştırmanın konusu olmamıştır.

* Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü

Pekıştirilmiş fiiller türeten ekleri topluca değerlendiren Saadet ağatay, incelemesinde -kA- ekli türemelere yer vermez (1967: 39-50).

Tahsin Banguoğlu'nun, "*Türkçede Tekerrür Fiilleri*" adlı incelemesindeki '-ge-fiilleri' arasında, -kA- ekli kimi türemelerin de (*tirke-*, *sürke-*) yer aldığı görülür (1988:120-121). Banguoğlu'nun; '*bazılarının kökleriyle münasebetlerini şüpheli bulduğu*' *bulga-*, *emge-*, *ırğa-*, *kapğa-*, *karga-*, *kazgan-*, *kerge-*, *kırğa-*, *kısgan-*, *tolga-*, *yörge-* gibi fiillerde -ge- pekıştirme eki tasarlanamaz. *Kısgan-* fiili *kıs-* fiili ile ilişkili değildir: ET *kızgan-* 1. 'cimri olmak'; 2. 'kıskanmak' (OTWF II, 605), ET *kızgan-* 'kıskanmak; cimrilik etmek', *kızgak* 'hasis, cimri' (ETG, 280), Krh. *kısgan-* 'cimrilik etmek' (DLT II, 250), Kıpç. *kısgan-* 'kıskanmak' (KıpçTS,145), *kıskan-* (KıpçTS, 146), *kızgan-* (I) 'esirgemek', *kızgan-* (II) 'kıskanmak', *kızgan* 'hasis, cimri, pinti' (KıpçTS, 147) <*kıska-*><*kızga-*><*kız+GA-><*kız* 'hasis' (EUTS, 178). İsimden fiil türeten +GA- eki için bk. Harz. *terge-* 'terletmek, damıtmak' (ME, 186), YUyg. *iske-* 'koklamak' (YUygTS,178)<*is* 1. 'koku'; 2. 'duman', Türkm. *ısga-* 'koklamak' (Türkm-TürkS, 365)<*ıs* 'koku'.

Özünde Banguoğlu'nun '-ge-fiilleri' diye sunduğu türemelerin; tanıklanamayan -g ekli tabanlardan, isimden fiil yapan +A- ekiyle genişlemiş şekiller olarak değerlendirilmeleri gerekir. Bu bakımdan pekıştirilmiş fiiller türeten -k- ekinin (bk. Çağatay,1967: 39-42) eş işlevli -A- ekiyle [bk. *tara-* 'dağıtmak' (KB III, 426)<*tar-* 'dağıtmak', *kama-* 'kamaşmak' (KB III, 218) <*kam-* 'kamaşmak'] genişleyip kalıplaşmasıyla oluştuğunu düşündüğümüz -kA- ekini, -ga-'lı fiillerle birleştirmek doğru değildir.

Semih Tezcan'a göre -kA- eki, '-k- pekıştirme ekinin bir yan biçimi olarak kabul edilebilir' (1981a: 284).

Kimi lehçe ve ağızlarda gözlemlenen -kAlA- eki (aş.bk.); -kA- pekıştirme ekinin, sıklık fiilleri türeten -lA- (KıpçTG, 51; Öztürk 1997: 77-80), -AlA- (Korkmaz 2003:125, 126) ekleriyle birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

I. -kA- Ekinin Türemeleri

Ulandıkları fiil kök veya gövdelerini daha da güçlü belirterek pekıştirmeli fiiller türeten bir yapım ögesi olarak -kA- ekini incelerken, çözümlemelerimizin sağlaması niteliğinde olan 'fiil tabanıyla ondan gelişen -kA- ekli türemenin, gerek anlam gerekse nesnel/nesnesiz oluş bakımından uyuşmaları' şeklinde iki ana ölçütü 'genel olarak' göz önüne aldık. 'Genel olarak' diyoruz; çünkü Türk dilinin tarihî söz varlığını modern sözlükçülük ilkelerine uygun olarak işleyen çalışmaların yetersizliği ortadadır. Türkçe sözlerdeki anlam gelişmelerini izlemek yönünden bu husus son derece önemlidir. Yine, Sevortyan'ın "*Türk Dillerinde Fiillerin Geçişli (Transitif) Geçişsiz (İntransitif) Olmalarına Dair*" adlı dikkate değer incelemesinde sözlendirdiği gibi '*birçok hallerde aynı fiil bazı dillerde geçişli, bazı dillerde ise geçişsiz mânada yahut da hem geçişli, hem de geçişsiz mânada kalmış-tır*' (1960: 181). Ayrıca, tasarlanmış şekiller oldukları için, kimi verilerin köklerinin nesne alıp almadıklarının belirlenmesi de mümkün

değildir. Bu gerçekler karşısında ‘genel olarak’ diye ihtiyatlı bir dil kullanmamız olağan karşılanmalıdır.

arka- (I)

Bu söz, ilk ve tek örnek olarak Dīvānu Lugāti’t- Türk’te yer alır: *ol anı kargadı arkadı* “O, ona lânet etti, kötülüğünü sayıp döktü” (I, 283-284). Kâşgarlı Mahmut, *arka-* fiilinin ‘övme, dua etme’ anlamı *alkış* sözünden kökenlendiğini belirtir. Kelimenin ‘kötülük’ anlatır bir hâle gelmesini *karga-* ‘lânetlemek’ fiiliyle birlikte çok fazla kullanılmasına bağlar. Kâşgarlı’nın köken açıklaması inandırıcı olmaktan uzak olduğu gibi *karga-* ile eş anlamlı *arka-* fiilinin XI. yüzyılda artık eskimiş bir söz olduğuna tanık sayılabilir. Çağdaş ve tarihî Türk dili alanlarından şu veriler *arka-* fiilinin kökünde ‘beddua etmek’ anlamında bir **ar-* tasarlamamıza imkân verir: DLT *arwaş-* ‘(kamlar) birlikte büyü sözler mırıldanmak’ (I, 236-237), Hks. *arba-* 1. ‘büyüçülük yapmak, büyülemek’; 2. ‘şaman tefini ısıtmak’; 3. ‘lanet okumak, beddua etmek’; 4. ‘aforet etmek’ (Hks-TürkS: 47), Tel. *arba-* (I) büyü yapmak, *arba-* (II) ‘sövmek, küfretmek’ (TelS, 6), Alt. *arba-* ‘bağırarak, azarlamak, sövmek’, *arban-* I. ‘küfretmek’; 2. ‘mırıldanmak, homurdanmak, azarlamak’ (Alt-TürkS, 27) < **ar-ba-* < **ar-*.

arka- (II)

Bu fiil, Kâşgarlı Mahmut’un Oğuzca olduğunu bildirdiği sözlerdendir: *arka-* ‘aramak, araştırmak, yoklamak, bulmaya çalışmak’ (DLT I, 283), *arka-* ay. (AH, IV. s.) < **ar-ka-* < **ar-* < **ār-* 1. ‘ayırarak, açmak, aralamak’; 2. ‘seçmek, seçip ayırarak’; 3. ‘arasından geçmek, çapraz geçmek’. Türkm. *āra-* 1. ‘ayırarak’; 2. ‘seçmek’; 3. mec. ‘aramak, bulmaya çalışmak, yoklamak’ (TürkmDS, 48), *āra-* ‘seçmek, seçip ayırarak’ (Çeneli 1986: 32) fiili, gerek *arka-* gerekse *āra-~āra-* sözlerinin köküne ışık tutan sağlam bir tanıktır. *Āra-~āra-* fiili, tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında benzer anlamlarla kullanılır: ETT *ara-* ‘yoklamak, incelemek’ (TarS I, 185), *ara-* ay. (SN, 586), *āra-* ‘aramak’ (Marz, 305), Kıpç. *ara-* ‘aramak, araştırmak’ (KıpçTS, 10), Çağ. *ara-* ‘aramak, istemek, kavuşmaya çalışmak’ (BD, 333), *ara-* ‘yoklamak, teccüs etmek’ (ŞS, 7), TT *ara-* 1. ‘bulmağa çalışmak’; 2. ‘istemek, talep etmek’; 3. ‘yoklamak’; 4. ‘ümit etmek, var zannında bulunmak’; 5. ‘arzu etmek, bir şeyin olmasına çalışmak’; 6. ‘bakmak, umursamak’; 7. ‘ilgilenmek, yakınlık göstermek’; 8. ‘özlemek’ (TemTürkS I, 48), TT (ağ.) *ara-* ‘belâ bulmaya çalışmak, aranmak’ (DS XII, 4422), Azb. *ara-* ‘bulmağa çalışmak, bakmak, gezmek’ (AzbTS I, 49), Gag. *āra-* ‘aramak’ (GagTS, 2), Tat. *ara-* ‘bir kişiyi veya bir şeyi beklemek, araştırmak, bulmaya çalışmak’ (KW, 6). *Āra-~āra-* fiili, *arka-*’tan gelişmiş olabilir; ancak Tietze tarafından belirtildiği gibi, *arka->āra-~āra-* gelişmesi izaha muhtaçtır (TETTL, 189). **Arğa-* ara biçimi tespit olunamadığı gibi Türkm., Gag. *āra-* tanıklığında birincil uzun ünlülü olarak düşünülmesi gereken **ār-~*ar-* kök fiilinin *-A-* pekiştirme ekiyle genişlemesi [*tika-<tık-*, *tara-<tar-* ‘dağıtmak’ (DLT)] veya ‘kapalı hecelerdeki uzun ünlülerin bazen hece sonunda kısa bir ünlü türetmeleri’ (TDBUÜ, 156-158) olayı da mümkündür.

*Ār~*ar- 1. ‘ayırarak, açmak, aralamak’; 2. ‘seçmek, seçip ayırmak’; 3. ‘arasından geçmek, çapraz geçmek’ kökünden gelen şu şekiller de *āra*~*ara*- ve *arka*- fiillerinin köken açıklamasına katkı sağlayan verilerdir: ET *āra*~*ara*- ‘arasında’ (OrhTG, 150), Türk. *āra* ‘ara, aralık, mesafe’ (Çeneli, 1986: 32), OT *arala*- 1. ‘iki kişinin arasını bulmak, barış sağlamak’; 2. ‘iki kişinin veya iki şeyin arasından geçmek’ (DLT I, 308)<*ara* ‘ara, orta’, ETT *arala*- 1. ‘ayırarak’; 2. ‘terk etmek, bırakmak, atlamak’; 3. ‘arasında görünmek, bulunmak, dolaşmak’ (TarS I, 183-184), Tuv. *arala*- ‘seçmek, ayırmak’ (TuvTS, 6)<*ara* ‘ara’, krş. Türk. *āra*- (yuk. bk.), TT (ağ.) *arala*- ‘kalabalığı yarıp geçmek’ (DS XII, 4422), YUyg. *arala*- ‘gezmek; arasından geçmek’ (YUygTS, 16), TT (ağ.) *arlaş*- ‘kovularak gitmek’ (DS I, 128)<*aralaş*-, *arala*~*aralaş*- ‘uzaklaşmak’ (DS XII, 4422), ETT *aralaş*- ‘ayrılmak, uzaklaşmak’ (YTarS, 11), Krç.-Malk. *arala*- ‘arasından geçmek’ (Krç.-MalkTS, 87), Kzk. *arala*- ‘gezmek’ (Kzk-TürkS, 48), Kırg. *arıl*- ‘uzaklaşmak’ (KırgS I, 44), Kmk. *arık* ‘uzak’ (Kmk-BalkS, 4), TT (ağ.) *arağan* ‘çok kaybolan’ (DS I, 293)<*ar-*ağan*, *arın*- 1. ‘boşanan, küsen kadın eşyalarını alıp gitmek’; 2. ‘taşınmak’; 3. ‘ayrılıp gitmek’ (DS I, 322), OT *arkuçu* ‘iki kişi arasında aracı olan; evliliklerde dünürler arasında gidip gelen kimse’ (DLT I, 141), Hks. *arğı*- ‘kız istemek, dünür gitmek’ (Hks-TürkS, 49), ET *arkuru* ‘enine çapraz, çaprazlama’ (AY III, 84)<*arkur- ‘bir yandan öteki yana geçmek, çapraz geçmek’ (EUTS, 20), Harz. *arkur*~*arkura*- ‘önüne çıkmak’, *arkuru* ‘karşı, çapraz’ (ME, 92), Kıpç. *arkuru*~*arkuru*~*arhuru*~*arkrı* ‘eğri, meyilli, eğri büğrü’ (KıpçTS, 12), ETT *arkurt*- ‘kovmak’, *arkuru*~*arkuru* 1. ‘çaprazlama’; 2. ‘genişlik, en’ (TETT I, 198), TT *aykırı* ‘çapraz, ters’ (TETT I, 240)< *arkırı*, TT (ağ.) *aykurt*- ‘saptırmak, yoldan çıkarmak’ (DS I, 424), OT *arkuk* ‘dikbaşı, inatçı’ (DLT I, 315), *arkuk* ‘iki duvar veya iki direk arasına çapraz olarak konulan ağaç’ (DLT I, 109), TT (ağ.) *arantı* ‘ahırlarda iki hayvan arasına konulan kalın ve uzun ağaç’ (DS I, 298), *avkuru* ‘inatçı’ (DS I, 387)<*arkuru*, *aykırıla*- ‘kaçmak, uzaklaşmak’ (DS I, 423)<*arkırıla-<*arkırıla-, Çağ. *arı*- ‘ayrılmak, uzaklaşmak’ (TDF, 21), Kıpç. *arala*- ‘parmakların arasını hilâllemek, aralamak’, *ara*- ay. (KıpçTS, 10)<*ar-*a*-, Saha. *arar*- ‘ayırarak’, *arağıs*- ‘ayrılmak’ (Türk-SahaS, 21), Saha. *arān* ‘ayrı, ayrılmış’ (TLÖ II, 244), Saha. *arıt* ‘ara’, *arıt* (II) ‘aralık’ (Türk-SahaS, 14), Kırg. *arıt*- ‘baştan başa dolaşmak, her yönden tetkik etmek, araştırmak’ (KırgS I, 45), TT (ağ.) *aralat*- ‘soruşturmak, araştırmak’, *aralat*- ‘seyrekleştirmek, arasını açmak’ (DS I, 296), *arala*- ‘bitkilerin fazla dal ve çubuklarını kesmek, seyrekleştirmek, budamak’ (DS I, 295), Hks. *aram* ‘seyrek, aralıklı, yer yer’ (Hks-TürkS, 47), Şor. *aram* ‘seyrek’, *aramna*- ‘seyrekleştirmek’: *agaştı aramnaarga* ‘ormanı seyrekleştirmek’ (Şor S, 7), YUyg. *araç* ‘seyrek, aralığı açık’ (YUygTS, 15)<*araş, TT (ağ.) *arayış* ‘budama’ (DS I, 301)<*ara- ‘seyrekleştirmek, budamak’, Türk. *āram āram* ‘ara sıra, zaman zaman’ (Türk-TürkS, 32), TT (ağ.) *aram aram* 1. ‘zaman zaman, ara sıra’; 2. ‘yer yer’, *aram* 1. ‘fırsat, uygun zaman’; 2. ‘aralık, fasıla’ (DS I, 297), krş. TT *fırsat ara*-, OT *argu* ‘iki dağ arası’ (DLT I, 127)<*argu, *argula*- ‘arasından geçmek’ (DLT I, 317), TT (ağ.) *arım* 1. ‘çalıyla yapılmış bahçe duvarı’; 2. ‘ara, aralık’; 3. ‘iki ağaç sırası, iki orman arasındaki açıklık’ (DS V, 320), ET *arka* ‘parça, bölünmüş topluluk, küme’: *iki a.kıltım* (AY III, 84), TT (ağ.) *yarga* ‘parça, bölük, taraf’: *iki yarga olurdu köyler* (Mers S, 384). Söz başında /y/ türemeli *yar*- ‘ayırarak’, *ār~*ar- ile birleştirilebilir: ETT *yar*- ‘ayırarak, birbirinden

uzaklaştırmak' (TarS VI, 4359), *yar-* 'açmak, genişletmek' (KurT, 634), *yar-* 'anne çocuğunu memeden ayırmak' (MersS, 383), *yarık-* 'bir gruptan ya da sürüden ayrılıp uzaklaşmak' (MersS, 384), *yarla-* 'göç etmek' (Günşen, 2000: 502).

Arka- fiilinden türemiş *arkış* sözü Eski Türkçe çağından beri tanınlanır: ET *arkış* 'kervan' (OrhTG, 238), *arkış* 'kervan, haberci' (EUTS,13), OT *arkış* 1. 'kervan'; 2. 'yurdundan uzak düşen birine gönderilen kimse, elçi haberci, mektup' (DLT I, 97), ETT *argış* 'kervancı, bezirgan, kervan' (TarS I,192), Kıpç. *argış* 'kervan kafilesi' (Kıpç TS, 10), Çağ. *arkış* 'kervan, kafiye' (ŞS, 9), TT (ağ.) *erkış* 'kervan' (DS V; 1774), *arkış et-* 'yükü geçici olarak bir yere bırakmak', *arkışlık* 'bir kışa yetecek yiyecek' (DS I, 327), Krç.-Malk. *argış* 'mal mülk, kervan' (Krç-MalkTS, 88) <*arka-*; yapıcı krş. *alkış*<*alka-*. ET *arkış tırkiş* (EDPT, 217), eş anlamlı bir ikileme olarak dikkat çeker.

arka- (III)

ET *arkag* 'mekik ipliği, atkı' (ETG, 261), OT *arış arkag* 'eriş argaç' (DLT I, 61), *arkag* 'argaç, en ipliği' (İML, 11), Kzk. *arkav* 'dokuma işinde uzunlamasına değil yanlamasına kullanılan ip, argaç' (Kzk-TürkS, 50) <*arkag*, Kkalp. *arkav eris* ay. (KkalpTTS I, 99), Krç.-Malk. *arkav* 1. 'çatının ortasından geçen ana giriş'; 2. 'dokumacılıkta enine atılan iplik' (Krç-MalkTS, 89). Aptullah Battal, *arkag*'ın Kazan'daki şeklinin *arkav* olduğunu bildirir (İML, 11) < *arka-g < **arka-*.

Çağ. *arkak* 'argaç' (ŞS, 9), Kırg. *arkak* 'argaç, mensucatta en ipliği' (KırgS I, 46), Hks. *arhah* 1. 'atkı'; 2. ' (kumaş) kenarı' (Hks-Türk S, 49), *arka-~arha-*fiilinin *-k* ekli bir türemesi olarak göze çarpar.

Arkaç~argaç 'dokuma tezgâhında çözüğü üzerine enine atılan iplik, çözüğü' (TDES, 16) sözü de anlamdaşı *arkag* gibi *arka-*'tan gelişmiştir: Kıpç. *argaç* 'dokunan bezin enliliğine serilen ipliği' (İdrH, 5), Çağ. *argaç* 'argaç, bezin üstüne atılan atkı' (ŞS, 9; TETTL,194), ETT *argaç~arkaç* 'dokumacılıkta bezin enine atılan iplik, pûd' (TarS I, 190-192), TT (ağ.) *argaç* 'çözgünün arasından enine geçirilen dokuma ipliği' (MersS, 30), *argaç* 1. 'dokumalarda çözüğü üzerine enliliğine atılan ip'; 2. 'bir iplik topunun bir çalıya sarılarak aldığı kavun biçimi'; 3. 'kilim dokuma tezgâhi' (DS I, 308-309), Azb. *argaç* 'dokumada enine atılan iplik' (AzTDK, 15), Gag. *argaç* 'tekstil, atkı', *argaçla-* 'dokumak' (GagTS, 16), Türkm. *argaç* 'argaç' (Çeneli,1986: 32)< **arka-~*arga-* 'atkı atmak' + *-ş*, yapıcı krş. *arış* < *ar-ı-ş.

Şu şekillerin aynı kökten gelişmedikleri söylenemez: Çağ. *arğa-* 'sarmak, argaçlamak' (ŞS, 9), Hks. *arğa-* 'nakış işlemek' (Hks-TürkS, 49), Tuv. *argı-* 1. 'örmek', 2. 'işlemek' (TuvTS, 6)< **arga-*<*arka-*, *argıççı* 1. 'nakkaş'; 2. 'örgücü' (a.y.), Hks. *arha-* 'çapraz dikmek' (Hks-TürkS, 49) < **arka-*, TT (ağ.) *argala-* 'seyrek dokumak, baştan savma dokumak' (DS I, 310), *arnaş-* 1. 'dokunacak, örülecek bir şeye başlamak'; 2. 'örgüde ikinci bölüme, nakışa, biçime başlamak' (Emiroğlu 1989: 43)< **arin+a-ş*< *arin< *ar-ı-n< **ar-*, *arık* 'saman taşımak için yapılmış bir çeşit küfe, sepet' (DS I, 317), krş. Mo. *arug* 'tezek toplamada kullanılan gevşek örülmüş küfe veya sepet' (Mo-TürkS I, 87), TT (ağ.) *argut ~arkut* 'çamaşır ipi' (DS I, 311, 328), *araz daraz* 'seyrek, aralıklı dokunmuş veya örülmüş şeyler' (DS I, 301).

Bütün bu veriler *arka-* ‘aramak’ fiilinde olduğu gibi aynı fiil köküne gider: 1. **ār-~*ar-* ‘arasından geçmek, çapraz geçmek, arasına girmek’; 2. ‘dokumak, örmek’.

TT (ağ.) *yarsı-* ‘yün örmek’ (DS XI, 4190) < **yar-sı-*, *yarka-* ‘yamamak’ (çoğunlukla yamamakla birlikte kullanılır) (DS XI, 4186), *yarka-* ‘yama ile kapatmak’ (Erkap, 1999: 368) fiilleri de aynı kökten, söz başında /y/ türemeli şekiller olarak görülebilir. Ayrıca bk. Çuv. *arka-* ‘karıştırmak (yün, yapağı, tiftik)’, *arkat-* ‘karıştırmak’, *arkan-* ‘karışmak’ (Çuv-TürkS, 37) < **ar-* ‘arasına girmek, arasından geçmek’ (Çuv. *arka-* fiilinin hem nesneli hem de nesnesiz kullanıldığı anlaşılıyor), Hks. *arala-* 1. ‘arasından gitmek, yürümek’; 2. ‘katmak, karıştırmak’, *aralastır-* 1. ‘karıştırmak, içine sokmak’; 2. ‘arasından geçirmek’, *aralas* 1. ‘karışma, katışma’; 2. ‘dağınıklık, düzensizlik’, *aralığ* ‘karışık, karma’ (Hks-TürkS, 47), OT *arkun* ‘yaban aygırıyla evcil kısaraktan olan at’ (DLT I, 107) < **ar-kun*, Kırg. *argın* 1. ‘çin mandasıyla evcil inek melezi’; 2. ‘melez, metis, hybride’ (KırgS I, 43), YUyg. *argun* ‘melez’ (YUygTS, 16), Şor. *arlaş* 1. ‘karışma, müdahale’; 2. ‘karışık, karma, melez’ (Şor S, 8) < **ara+la-ş*, Krç.-Malk. *araş* ‘melez, katışık’ (Krç-MalkTS, 87), *aralaş* ‘karışık’ (a.y.), Çuv. *arış piriş* ‘düzensiz, dağınık’ (Çuv-TürkS, 37), krş. *arpaştır-* ‘karıştırmak’ (Çuv-TürkS, 38), TT (ağ.) *arak tarak-aram taram-araş taraj* ‘karma karışık’ (DS I, 295). *Arğaç* için ayrıca bk. Rasonyi, 1971: 103.

Arğaç’la eş anlamlı *arış* da aynı kökten gelir: OT *arış arğaç* ‘eriş arğaç’ (DLT I, 61), Kıpç. *arış* ‘dokunacak bezin uzunluğuna gerilen iplik ardı’ (İdrH, 6), ETT *arış* ‘dokumalarda tezgâha uzunlamasına gerilen iplik (TarS I, 208-210), *arış* ‘dokuma tezgâhında uzunlamasına ipler, çözgü’ (TETTL, 195), TT (ağ.) *eriş* ‘arış, çözgü’ (MersS, 143), *eriş* ‘dokuma tezgâhlarında uzunluğuna atılan ip, arış’ (DS X, 1771), Kırg. *eriş* 1. ‘arış, mensucatta boyuna atılan iplik’; 2. ‘dokuma, kumaş (başlıca kıymetli dokuma)’, *eriş arkak bolup* ‘arış arğaç olarak’ (KırgS I, 337), Azb. *eriş* ‘dokumacılıkta çözgü’ (AzTDK, 92).

‘Dokuma’ kavram alanına giren *arkan* da **ar-* köküyle ilişkilendirilmelidir: Çağ. *arkan* ‘urgan, halat’ (ŞS, 9), Osm. *arkan* ‘ip’ (TETTL, 197), Başk., Kzk., Kırg., Özb., Tat., YUyg. *arkan* ‘halat’ (KTLS I, 304-305), Krç.-Malk. *arkan* ‘ip, kement’ (Krç-MalkTS, 88), Kmk. *arkanla-* ‘demet hâlinde bağlamak’ (Kmk-BalkS, 4), Alt. *arkan* ‘kıl, ip, urgan’ (Alt-TürkS, 28), Nog. *arkan* ‘bağ, kement’, Kkalp. *arkan* ‘ip, bağ’ (TDES, 424).

aykaş--aykas-

Kırg. *aykaş-* ‘çapraşık konmuş olmak, birbirine geçmek’ (KırgS I, 67) < **ayka-ş-*, Kzk. *ayqastır-* ‘çaprazla-mak’ (KzkTS, 7), *ayqas-* 1. ‘(iki nesne) birbiriyle kesişmek, çakışmak’; 2. ‘savaşmak, mücadele etmek’ (Kzk-TürkS, 30), Kkalp. *aykas-* ay. (KkalpTTS I, 43), Kzk. *ayqas* ‘mücadele, savaş, kavga’ (Kzk-TürkS, 30) < **ayqa-ş*, Kkalp. *aykas ay.* (KkalpTTS I, 42) < **ar-ka-* < **ār-~ar-* ‘arasından geçmek, çapraz geçmek’, ET *arkuru* ‘enine, çapraz, çaprazlama’ (AY III, 84) < **arkur-* ‘bir yandan öteki yana geçmek, çapraz geçmek’ (EUTS, 20), ET *arkura yat-* ‘çaprazlama yatmak’ (EUTS, 20), Kıpç. *arkurı-arkuru* ‘eğri, meyilli, eğri büğrü’ (KıpçTS, 12), ETT *arkara* ‘çapraz, aykırı’ (TSD, 34), *arkur* ‘arkırı, (araya) giren (KurT, 30), Başk. *arkırı*

torkoro, Tat. *arkılı torkulu*, Kzk. *aykaskan, karıskan* ‘çapraz’ (KTLS I, 116-117), *ayqaskan* ‘çapraz’ (Türk-Kzk S, 22), anlamca krş. *toğıskan* ‘çapraz’ (a.y.)< *tokıskan, Kzk. *ayqıra* ‘çapraz’ (KzkTS, 7), Kkalp. *aykıra-aykara* ay. (KkalpTTS I, 42), TT *aykırı* ‘çapraz, ters’ (TETTL I, 240). Ayrıca bk. TT (ağ.) *argaş-* ‘kavga, gürültü etmek’ (DS I, 311)< **ar-ka-ş-*.

birga-~birka-~pırka-~purka-

Krç.-Malk. *birga-* ‘hızla yere vurmak, yere çarpmak, atmak’, *birga-* ‘ağızından söz kaçırıp pot kırmak’ (Krç-MalkTS, 121), Alt. *pırka-* ‘atmak’ (ÇuvS, 100), Tel. *pırka-* ‘atmak, fırlatmak’ (TelS, 86), Tüm. *birka-* ay. , Şor., Oyr. *purka-* ay. (VEWT, 74) < **bir-ka-* < **bir-* ‘atmak, fırlatmak’.

Fikrimizce *birak-* göçüşmeli biçimdir. Kıpç. *birak-* (I) ‘bırakmak’, *birak-* (II) ‘aşılacak, dölmek’ (KıpçTS, 30), Krm. *birak-~burak-* ‘atmak, fırlatmak’, Azb. *burax-* ‘yollamak, göndermek’ (VEWT,74), ETT *birak-* 1. ‘at-mak, koymak’; 2. ‘çıkarmak, salmak’ (TarS I, 542), Çuv. *pırah-* ‘atmak, bırakmak, fırlatmak, savurmak, salmak, göndermek; terk etmek, el çekmek’ (Çuv-TürkS,182), Saha. *birax-* ‘bırakmak’ (Türk-SahaS, 34), *birax-* ‘atmak’ (Türk-SahaS, 19) , TT (ağ.) *birak-* (I) ‘yavrusunu vakitsiz doğurmak, düşürmek (hayvanlar hakkında)’, *birak-* (II) ‘ekmeği, eti pişirmek üzere fırına, ateşe koymak’ (DS II, 668-669) < **birka-*.

burka-

ETT *burka-* ‘burmak, bükmek’ (TarS I, 708) < *bur-ka-* < *bur-* ‘bükme, sarmak’, *burgaş-* ‘bükülmek, kıvrılmak’ (a.y.) < *burka-ş-*, *burkaşık-~burgaşıık* ‘bükülmüş, kıvrılmış, bükük, kıvrık’ (TarS I, 707). ETT *burgaş-~burgaş-~burkaş-~burkaş* 1. ‘büklüm, kıvrım’; 2. ‘kıvrılmış, kıvrım, dolaşık’ (TarS I,706-707) < *burka-ş-*, TT *burgaş* ‘anafor’ (TürkS, 327) < *burka-ş-*, TT (ağ.) *burgaş-* 1. ‘karışmak, dolaşmak, burulmak’; 2. ‘kıvrılmak (gövde oyunları)’, *burgam burgam* ‘kıvrım kıvrım’ (DS II, 797) < *burka-m burka-m*, *burgam* ‘dönemeç, viraj’ (DS XII, 4466), *burhaç-~burgaç* ‘yamuk, meyilli, eğri büğrü’ (DS II, 798), Azb. *burxaş* ‘yolun bükülen yeri, dönemeç’, *burxaç* ‘çayda suyun süratli akan yeri’ (AzbDL I, 64) < *burkaş*. *Burka-* fiili, Oğuzca alanının dışında da tanıklanır: Kzk. *burka-* ‘(rüzgâr) kar veya toprağı savurmak’, *burkak* ‘kar fırtınası, boran’ (Kzk-TürkS, 99), Kırg. *burkak* ‘tipi, kar kasırgası’ (KırgS I, 47) < *burka-k, Tel. *purga-* ‘burmak, döndürmek, çevirmek’ (TelS, 91) < *pur-ka-* < *pur-* ‘çevirmek, çevirip çıkarmak’ < *bur-*.

Türkiye Türkçesindeki *kargacık burgacık* (yazı için) ‘çarpık, düzensiz’ (TürkS, 1086) ikilemesinde yer alan *burgacık* sözünün *burkaşık*’tan geliştiği apaçıktır: *burkaşık* > *burgaşıık > *burgacık*. *Kargacık*’ta da benzer bir ses gelişmesi gözlemlenir: *kargacık* < *kargaşıık < *kargaşıık < ETT *kargaş-* ‘karışmak’ (TarS IV, 2229).

bürke- (I)

Kırg. *bürkö-* ‘kaşlarını çatmak’ : *kabağın bürködü* ‘Kaşlarını çattı, surat astı’ (KırgS I, 155) < *bürke-* < *bür-* ‘dikmek, büklümler yaparak dikmek, kıvrırmak’; krş. Türkm. *bür-* 1. ‘buruşturmak, kırıştırmak, çatmak’; 2. ‘öfkeli öfkeli kaşlarını çatmak’; 3. ‘büzme’ (Türkm-TürkS, 91).

bürke- (II)

Uygur kişi adlarından *Bürkek* (EUTS, 57), *bürke*-fiilinden türemiş ilk veri sayılabilir: *bürkek*< *bürke-k ‘(hava için) kapalı, bulutlu’. Bu ad, çocuğun doğum zamanıyla ilgili olarak konan adlar arasında yer alabilir. *Bürkek* sözü, Karahanlı Türkçesinde de tanıklanır: *kök bürkek boldı* “ Gökyüzü kapandı, kara bulutlarla kaplan-dı” (DLT II, 289). Atalay’ın *bezgek* diye okuduğu bu kelime Clauson tarafından doğru olarak okunmuştur; ancak değerli bilgin anlamlandırmada ve çözümlenmede yanılmıştır. Clauson, yukarıdaki cümleyi “*The sky poured down rain*” diye çevirmiş, *bürkek* sözünü köken bakımından *bürkür-* ‘fişkirmek’ (<*bür* ‘yansılama sözü’ +*kür-*) ile ilgilen-dirmiştir (EDPT, 363). Çağatay Türkçesinde de tanıklanan *bürke-* ‘başına bir şey örtmek’ (şS, 79) çağdaş Türk dili alanında yaygın olarak kullanılır: Kırg. *bürkö-* ‘örtmek, kapatmak’, *bürkök* 1. ‘örtük’; 2. ‘kapalı, kapalılık (hava hakkında)’ (KırgS I, 155), *bürkön-* ‘bürünmek, örtünmek’ (KırgS I, 156), Kzk. *bürke-* ‘örtmek, bürümek, kapamak, sarmak’, *bürkev* ‘açık olmayan, kapalı, bulanık (hava)’ (Kzk- TürkS, 101)<*bürke-g*, Kkalp. *bürke-* 1. ‘sarmak’; 2. ‘(bulut, duman) kaplamak’ (KkalpTTS I, 387), Yuyg. *bürke-* ‘örtmek, kaplamak’ (YUygTS, 55), *pürke-* ‘sarmak, bürümek’, *pürkençük* ‘omuzluklu başlık, çocuk başlığı’ (YUygTS, 328), Tat. *börke-* ‘örtmek’ (KTLS I, 683), Alt. *bürke-* ‘örtmek, bir şeyle kapatmak’, *bürken-* ‘örtülmek, gizlenmek’, *bürkek* 1. ‘örtülü’; 2. ‘bulutlu, kapalı’ (Alt-TürkS, 47), Tel. *pürke-* ‘kaplamak, örtmek’ (TelS, 92), *pürken-* ‘örtünmek’ (TelS, 93), şor. *pürge-* 1. ‘örtmek, kaplamak, bürümek’; 2. ‘sarmak, sarıp sarmalamak’ (şorS, 85), Tuv. *bürge-* 1. ‘çevrelemek’; 2. ‘kucaklamak, sarmalamak’, *bürgeg* ‘(hava için) kapalı, bulutlu’ (TuvTS, 17), Hks. *pürge-* ‘örtmek, kapatmak’, *pürgek* ‘duman’, *pürgektel-* ‘hava kapanmak’, *pürgel-* ‘kapanmak, kaplanmak’, *pürgüncek-pürgencik* 1. ‘bebeğin içinde doğduğu zar’; 2. ‘sargı, sargı bezi’; 3. ‘duvak, gelin başlığı’, *pürkek* 1. ‘donuk, boğuk’; 2. ‘donuk, mat’, *pürünkī* ‘alaca karanlık’ (Hks-TürkS, 392), Çuv. *pürke--pürke-* ‘üstünü kapatmak, örtmek, kapamak, tamamıyla örtmek’, krş. *pürkele-* ‘buruşturmak, kırışturmak, kutlamak’ (Çuv-TürkS, 158), *pürken--pürken-* ‘üstüne örtmek, kaplanmak, örtünmek, sarınmak, bürünmek’ (a.y.), *pürke-* ‘üstünü kapatmak, örtmek, kapatmak’ (Çuv-TürkS: 171)< **bür-* ‘sarmak, kapamak, örtmek’. Tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında ‘büzmek, kıvırmak’ anlamıyla tespit edilen *bür-* fiilinin *‘sarmak, kapamak, örtmek’ anlamını da taşıdığını, başta *bürü-* (<*bürü-*<*bür-i-*) olmak üzere başka türemelerden de çıkarabiliriz: ET *bür-ün-* ‘bir şeye bürünmek, bir şeyi üzerine sarmak’ (OTWF I, 597), DLT *bür-* ‘büzmek’ (II, 6), *bürün-* ‘bürünmek, sarınmak’ (II, 141), *bürünçük* ‘baş örtüsü, yaşmak’ (I, 510; II, 151), Harz. *bürünçük* ‘bürüncek, örtü’ (ME, 109), Kıpç. *bür-* ‘ip bükme, eğirme’, *bürkü* ‘sıcaklık, hararet’, *bürünçük-bürünçek* ‘kadınların baş örtüsü, peçe’ (KıpçTS, 40), Çağ. *bür-* ‘büzmek, bükme, kıvırmak’ (ML, 110), ETT *bürgi* ‘baş örtüsü’ (TarS I, 742)< *bür-gi, Kzk. *bür-* 1. ‘pençelemek, pençesi ile kapmak, bastırmak’; 2. ‘büzmek, kıvırmak’ (Kzk-TürkS, 101), Kkalp. *bür-* ‘büzmek’ (KkalpTTS I, 256), Kırg. *bür-* ‘dikmek, bükümler yaparak dikmek, kıvırmak’ (KırgS I, 155), Alt. *bürme* 1. ‘kıvrım (elbisede) pli’, *bürünçek* ‘yorgan, örtü’, *bürkü* 1. ‘örtü’; 2. ‘tencere kapağı’; 3. ‘kapak’, *bürkü* ‘kapalı, bulutlu’, *bürkün* ‘bulutlu, kapalı’ (Alt-TürkS, 47), Çuv. *pürkençik-pürkençik* 1. ‘yatak

örtüsü'; 2. 'duvak' (Çuv-Türk S, 158). Tel. *pürüş* 'dar', pürme 'büzgü' (TelS, 13), *pürkü kün* 'bulutlu veya yağışlı gün' (TelS, 92), Hks. *pür-* 'bükmek, tutup çevirmek, dörmek, katlamak' (Hks-TürkS, 391), Saha. *bürün-* 'bürünmek' (Türk-SahaS, 44), Çuv. *pür-* 'daraltmak, büzmek, yığmak, toplamak' (Çuv-TürkS, 157), Türkm.*bür-* 1. 'buruşturmak, kırıştır-mak, çatmak'; 2. 'büzmek', *bürül-* 1. 'büzülmek'; 2. 'çatılmak'; 3. 'kapanmak (göz hakkında)' (Türkm-TürkS, 91), TT (ağ.) *bölgü* 'bulutlu, sıcak ve sıkıntılı hava' (DS II, 768), *bülkü ~ bülkülük ~ bürgü ~ bürkü ~ bürkülük~ bürküm ~bürüklük* 'havanın bunaltıcı sıcak zamanı' (DS II, 820), *bürün-* 'hava bulutlanmak' (DS II, 829), Azb. *bürküleş-* 'boğucu hâle gelmek, çok sıcak olmak (hava)', *bürkülük* 'boğucu sıcak hava' (AzbTS I, 162), Gag. *bürü* 'sis, duman' (GagTS, 44).

Bür- fiilinden gelişen *büri--bürü-*, Münyetü'l-Guzat'ta yer alan *büri-* 'bürümek, örtmek' (KıpçTS, 40) ve Tuv. *bürü-* 'bürümek' (TuvTS, 18) bir yana bırakılırsa Oğuzca alanında görülür: ETT *büri--bürü-* 'örtmek, sarmak' (TarS II, 743), TT (ağ.) *bürü-* 'örtmek, kaplamak' (DS II, 829), Azb. *bürü-* 1. 'her tarafını bir şeyle sarmak, bir şeye sarmak'; 2. 'saklamak, örtmek'; 3. 'etrafını sarmak, muhasara etmek, ortaya almak'; 4. 'kapla-mak, yayılıp bürümek, yayılmak, doldurmak, basmak (duman, ses, koku, su vs.)'; 5. 'her tarafını kaplamak, örtmek'; 6. 'nüfuz etmek, kaplamak' (AzbTS I, 162), Türkm. *büre-* 1. 'bürümek, kaplamak (bulut için)'; 2. '(gelinin başını tülle) örtmek' < **bürü-*, *büren-* 1. 'örtünmek, kapanmak'; 2. 'bürünmek, bürümcük örtünmek', *bürencek* 'bürümcük, kadınların başlarına örttüğü baş örtüsü' (Türkm-TürkS, 91), Gag. *bürü-* 'kalkmak, dağılmak (sis)' (Gag TS, 44).

cutaka-

YUyg. *cutaka-* 'aç kalmak' (YUygTS, 65) < **cuta-ka-* < **cuta-* < **cut+a-* < *cut* 'soğuk ve kardan dolayı hay-vanların ölüm olayı', *cutakaş* 'aç kalmak' < *cutaka-ş*, YUyg. *yütä-* 'çok susayıp acıkmak' (Öztürk 1992: 72), ET *yut* 'açlık, kıtlık' (OrhTG, 260), Kıpç. *yut* 'soğuğun şiddetinden hayvanların telef olması' (KıpçTS, 330), Kzk. *jut* 'kıtlık, açlık', *juta-* 1. '(hayvan) açlıktan, soğuktan kırılmak'; 2. 'sefalet çekmek, kıtlığa uğramak' (Kzk-TürS, 188).

çalka-

Bu fiil daha çok Oğuzca alanında görülür. Kıpç. *şalga-* ~ *şalka-* 'çalkalamak' (KıpçTS, 249), *çalkan-* 'çalkan-mak, çalkalanmak' (KıpçTS, 46), ETT *çalka-* 'sarsmak', *çalkan-* ~ *çalkalan-* 'yerinde duramamak, sarsıla sarsıla yürümek' (TarS II, 812), TT (ağ.) *çalka-* 1. 'tahıl elemek'; 2. 'tohumu tarlaya saçtıktan sonra tekrar sürmek' (DS III, 1057), *çalòa--çalòala-* 'hafif yıkamak, durulamak' (DS III, 1053), *çalka-* 'üzmek, heyecanlandırmak', *çalkan-* 'üzülmek' (DS XII, 4485), TT *çalkala-* ~ *çalka-* 1. 'içinde sıvı bulunan bir şeyi sarsa sarsa sallamak'; 2. '(sulu şeyleri) sallamak, dövmek, çırpma sùretiyle karıştırmak'; 3. '(bir şeyi) temizlemek maksadıyla sudan geçirmek veya içindeki suyu hareket ettirmek sùretiyle yıkamak'; 4. 'sallamak, sarsmak, oynatmak'; 5. '(vücutun kaba etli yerlerini) sallayıp oynatmak'; 6. '(tahılı) sallayıp sarsarak kalburdan geçirmek'; 7. '(bozuk süt) çocuğa dokunup sağlığın bozulmasına sebep olmak' (MBTS I, 520), Azb. *çalha-* 'bir şeyin içindeki

sıvıyı herhangi bir maksatla sallamak, sarsarak sallamak', *çalhan-~çalhalan-* 1. 'dalgalanmak, kabarmak'; 2. 'silkelen-mek, sağa sola yatmak' (AzbTS I, 190), Gag. *çalka-* 1. 'savurmak 2. 'çırpmak', *çalkan-* 'çalkalanmak' (GagTS, 50-51). Räsänen, *çalka-* fiilini *çal-* 'vurmak' ile *çayka-* 'çalkalamak' fiillerinin bir karışımı olarak görür (VEWT, 97). Oysa *çalka-* fiili doğrudan doğruya *çal-* fiilinden türemiştir. ETT *çal-* 'vurmak, çarpmak' (TarS II, 817) TT *çal-* ay. (TürkS, 389), Azb. *çal-* ay. (AzbTS I, 90), TT (ağ.) *çal-* 'karıştırmak, yemeği karıştırarak pişirmek' (MersS, 77). ETT *çalpan--* 'çalkalanmak' (YTarS,50) <*çal-pa-n-*, *çalkan-* ile eş köklü ve eş anlamlı ilgi çekici bir veridir. Kıpç. *çal-* 'müzik aleti, düdük vb. çalmak' (KıpçTS, 45), Harz. *çalış-* 'birbirine çarpmak' (ME, 110), Çağ. *çal-* 'vurmak, darb etmek, düşürmek' (ŞS, 148), *çal-* 1. 'vurmak'; 2. 'atmak, çarpmak'; 3. 'bozmak, zarar vermek'; 4. 'çalgiyi seslendirmek' (BD, 351).

çarhan-

Hks. *çarhan-* 'bıkmak, usanmak' (Hks-TürkS, 81) <*çarka-n- <*çarka- <*yarka- <*yar-ka- <*yar-; krş. DLT *arma-* 'bıkmamak, usanmamak' (I, 149; OYTS, 210). <*ar-ma- <*ar- 'bıkmak, usanmak'.

çayka-(krş.yayka-)

Çalka- fiiliyle eş anlamlı *çayka-* fiili, Türkmençe hariç, Oğuzca alanının dışında yaygın olarak kullanılır. *Çayka-*, Türkmençeye Kıpçakça alanından veya Çağataycadan geçmiş olmalıdır. Eski Türkçede görülmeyen *çay-*, *çayka-* fiilleri ikincil biçimler olup *yay-*, *yayka-* fiillerinden gelişmişlerdir. Kâşgarlı Mahmut, Oğuzlarla Kıpçakların, söz başındaki /y/ sesini /ç/ ye çevirmeleriyle ilgili olarak *yun-* 'yikanmak' >*çun-*, *yet-* 'yetmek, erişmek' > *çet-* örneklerini verir (DLT III, 214). Bu ses değişmesine Oğuzların dahil edilmesi izaha muhtaçtır. Özünde *y->ç-* değişmesi, Kıpçak Türkçesine has bir ses olayıdır. Bu durum, büyük bir ihtimalle, Kıpçaklarla komşu olan sınırlı bir Oğuz topluluğu için söz konusudur. *Çayka-* fiilinin ilkin bir Kıpçak kaynağında, Codex Cumanicus'ta (yazılışı: 11.7.1303) görülmesi de bu kelimenin Kıpçakça söz varlığına ait olduğunu tanıklar niteliktedir. *Çay-*, *çayka-* fiilleri, *yay-*, *yayka-* fiilleriyle anlam bakımından da uyuşur: Kıpç. *çayhal-* 1. 'fişirdamak, çağlamak, uğuldamak'; 2. 'kıvıldanmak, oynatılmak' (KıpçTS, 47) <*çayka-l-*, Çağ. *çaykal-* 'çalkanmak, sallanmak, harekete gelmek' (ML, 112-113), Kırg. *çayka-* 1. 'çalkamak, sallamak'; 2. 'çalkamak, yıkamak, temiz sudan geçirmek', *çaykal-* 'çalkanmak, sallanmak' (KırgS I, 256), Kzk. *şayka-* 1. 'sallamak, silmek'; 2. 'kirli bir nesneyi suyun içinde çalkalayarak yıkamak, temizlemek' (Kzk- TürkS, 621), Kkalp. *şayka-* 'sallamak' (Kkalp TTS IV, 495), Çuv. *çühe-* 'çalkamak' (Ceylan, 1997: 99), Başk. *sayka-* 'sallamak', Tat. *çayka-* ay. (KTLS I, 740), YUyg. *çayka-* 1. 'sallamak, ırgalamak, yalpalandırmak, çalkalamak'; 2. 'yıkamak, çalkalamak, durulamak', *çaykan-* 'yikanmak', *çaykal-* 'sallanmak, ırgalanmak, çalkalanmak' (YUygTS, 73), Özb. *çäykä-* 'çalkamak, çal-kalamak' (KTLS I, 114), Türkm. *çayka-* 1. 'çalkalamak'; 2. 'iki yana doğru silkelemek'; 3. 'elbiseyi suda yıka-mak, çalkalamak' (Türkm-TürkS, 114), Kmk. *çayka-* 'çalkalamak', *çaykal-* 'çalkalanmak' (Kmk-BalkS, 15),

Krç.-Malk. *çayka-* ‘çalkalamak, sallamak’, *çaykal-* ‘çalkalanmak, dalgalanmak’ (Krç-MalkTS, 171), Hks. *çayha-* ‘sallamak, ırgalamak, çalkalamak’ (Hks-TürkS, 86), Tuv. *çayga-* ‘sallamak, yaylandırmak’ (TuvTS, 22), Tel. *çayka-* ‘sallamak, silkmek’ (TelS, 13), Şor. *çayka-* 1. ‘başını sallamak, başla selâm vermek’; 2. ‘sallamak, çalka-lamak, çalkamak’, *çaykal-* 1. ‘sallanmak, çalkalanmak, yalpalanmak’ (ŞorS, 15). *Çay--şay-* [ET *yay-* ‘sallamak, sarsmak’ (ETG, 310)] için bk. Kırg. *çayı-* ‘çalkamak, yıkamak’ (KırgS I, 256) < *çay-ı-*, Kzk. *şay-* ‘sudan geçir-mek, durulamak’ (Kzk-TürkS, 621), Kkalp. *şay-* ‘yıkamak, temizlemek’ (Kkalp TTS IV, 497), Kmk. *çay-* ‘çalka-mak’ (Kmk-BalkS, 15), Özb. *çäy-* ‘çalkamak’ (Özb-TürkK, 108), Alt. *çayba-* ‘yıkamak, çalkalamak’ (Alt-TürkS, 70) < **çay-ba-*, Tel. *çayba-* ‘çalkalamak’ (TelS, 13), Hks. *çay-* ‘yaymak, sermek, serpmek’, *çayın-* ‘hafifçe su serpilmek, suda hafifçe yıkanmak, çalkalanmak’ (Hks-TürkS, 87), Tuv. *çay-* ‘sallamak’ (TuvTS, 22).

*çalkä- (<*çal-ka-)

Özb. *çalkäş* ‘çapraşık’ (KTLS I, 117) < *çälüä-ş, *çälüäş-* ‘çapraşmak, çetinleşmek’ (Coşkun, 2000: 66), *çälüäş-* ‘karışmak’ (Özb-TürkK, 108) < *çälüä-ş < **çälüä-* < **çäl-* ‘çalmak’ < *çal-*; krş. YUyg. *çal-* ‘karıştırmak’, *çalmaş-* ‘dolaşmak’ (YUygTS, 69), Türkm. *çal-* ‘sarmak, dolamak’, *çalam-çāş* ‘karışık, karmaşa içinde’: *ç.et-* ‘dağıtmak’ (Türkm-TürkS, 108). Ayrıca bk. Azb. *çälpäşik* ‘çapraşık’ (KTLS I, 116), Harz. *çalpa-* ‘çapraştırmak’ (ME, 110) < *çal-pa-* (pekiştirme eki), Kıpç. *çalpak* ‘dolaşık, karışık’ (KıpçTS, 46) < *çalpa-k.

çızga--*sızğa-

Türkm. *çızga-* ‘sivamak (giysiyi)’ (Türkm-TürkS, 121), *çızga-* ‘sivamak (kol)’ (Çeneli, 1986: 41) < **çız-ka-* ‘sivamak’, krş. Tat. *sızğan-* ‘sivamak (yen ve paça)’ (KTLS I, 776) < **sız-ka-n-* < **sız-* için bk. Kıpç. *sıza-* ‘sivamak’ (KıpçTS, 236) < **sız-a-* (pekiştirme eki).

çintge-

Türkm. *çintge-* ‘sormak, soruşturmak’ (Türkm-TürkS, 23) < **çint-ke-* **çint-* < OT *yind-* ‘aramak, sormak’ (DLT III, 66), *yinde-* bk. *yind-* ‘aramak’ (AH, LXX IV.s.). Tanıklayamadığımız **çint-* fiili, Kıpçakça bir biçim olmalıdır. Söz başındaki *ç-* > *y-* değişmesi için bk. *çayka-*. Çağdaş lehçelerdeki şu şekiller, *yind-* fiilinden değişmişlerdir: Türkm. *inde-* ‘aramak, gelmek, yoklamak’ (Çeneli, 1986: 58), *inde-* ‘aramak, sormak, soruşturmak’, *indel-* 1. ‘aranmak’; 2. ‘yoklanmak’ (Türkm-TürkS, 378), TT (ağ.) *ındala--indele-* ‘bir şeyin üzerine fazlaca düşmek, in-celemek, araştırmak’ (DS VII, 2456), *endele-* (I) ‘iyice soruşturmak, ince eleyip sık dokumak, incelemek’, *endele-* (II) ‘bir işi ağır ağır yapıp boşuna zaman öldürmek’, *endekle-* ‘iyice soruşturmak, ince eleyip sık doku-mak’ (DS V, 1745), *enteştir-* ‘araştırmak, incelemek’ (DS V, 1761), Kzk. *indet-* ‘av hayvanının izine düşmek, ta-kip etmek’ (KzkTS, 326), *nındi-* ‘aramak, üstünü karıştırmak’, *nındig* bk. *nındöl* ‘arama, araştırma’, *nındit-* ‘karıştırmak, aratmak’ (Hks-TürkS, 314); krş. Kıpç. *tint-* ‘araştırmak, incelemek, denemek’, *tintövçi* ‘arayan, incele-yen’ (KıpçTS, 276), Krç.-Malk. *tint-* 1. ‘yoklamak,

araştırmak, karıştırtmak'; 2. 'tahlil etmek, araştırmak, incelemek'; 3. 'tahkikat yapmak, soruşturmak'; 4. 'yoklamak, kontrol etmek' (Krç-MalkTS, 399), gerileyici benzeş-meye uğramış bir veri olabilir: *tint-<*yint-<yind-*.

çurka-

Kırg. *çurka-* 'koşmak, kaçmak' (Kırg SI, 288) < *çur-, bk. *çura-* 'koşmak, kaçmak' (KırgS I, 287) < çur-a- (pekiştirme eki).

erge-

YUyg. *erge-* 'takip etmek, izlemek', *ergeş-* 'peşinden gitmek, takılmak', *ergeştür-* 'beraberinde götürmek', *erget-* 'peşine takmak, beraberinde götürmek' (YUygTS, 114), Özb. *ergäş-* 'izlemek' (Özb-TürkK, 118) < *er-ke-<*er-, Kzk. *er-* 'peşinden gitmek, peşinden yürümek, takip etmek', *ergište-* 'birinin arkasından gitmek, peşine ta-kılmak' (Kzk-TürkS, 141), *ergiz-* 'takip ettirmek, peşinden gitmesini sağlamak' (KzkTS, 76), TT (ağ.) *eriş-* 'ko-valamak' (DS XII, 4497).

eske- (krş. sarka-)

Türkçe ilk Kur'an çevirisinde (Ryland nüshası) tanıklanan *eske-* 'savurmak' (TİKT, 346) Semih Tezcan'a gö-re eski kaynaklarda ilk kez geçmektedir (1981: 284). *Eske-* fiilinin kökü olan *es-* fiili, Kâşgarlı'nın bildirdiğine göre hem nesnesiz hem de nesneli kullanılabilir: 1. '(esin, esinti, hafif ve tatlı rüzgâr) esmek'; 2. '(buğday vb.) savurarak taneleri kabuğundan ayırmak' (DLT I, 165), *esgü* 'savurma aygıtı' (DLT I, 129) < *es-gü*. Ayrıca bk. TT (ağ.) *es-* 'tahılı savurarak temizlemek' (DS V, 1785), *ees-* 'taneli şeyleri kabuğundan ayırmak için tepside savur-mak' (DS V, 1667), Alt. *es-* 'esmek, serpmek', *eskin* 'elek' (Alt-Türk S, 85), Tel. *es-* 'esmek', *eskin* 'kalbur ma-kinesi' (TelS, 38). İkilemeler; eski ses, şekil ve anlamların saklandığı ilgi çekici söz değerleridir: *esip savur-* 'düşüncesizce bağırıp çağırarak, sövmek' (DS V, 1782). *Es-* fiili *h-* ön türemeli ve ünlü ikizleşmeli olarak da karşımıza çıkar: OT *ewüs-* 'savurmak', *ewüsgü* 'savurma aygıtı' (DLT I, 13), Kıpç. *övs-* 'savurmak' (TZ, 228), ETT *evs-* 'hububatı yabancı maddelerden temizlemek için bir kap içinde silkerek savurmak' (TarS III, 1575), *evsil-* 'tane tane saçılmak' (DS V, 1817), *evs-* 'bulgur, dövme, susam gibi taneli yiyecekleri bir kaba koyup, kabın içinden havaya attırarak savurmak' (MersS, 146-147), *evs-~evsele-~efs-~efsele-* 'tahılın içindeki yabancı cisimleri *evsecek* denilen kap içinde savurarak temizlemek', *evsecek-~evsecik-~evsek* 'tahılın taşlarını ayıklamakta kullanılan, budaksız ağaçtan yapılmış az kenarlı tepsi' (DS V, 1814), *evsi-~evzi-* 'hafifçe hoplatmak, havalandırmak' (DS XII, 4500), *evsi-* 'başak ve boy vermiş bitkiler rüzgârdan hafif hafif sağa sola sallanmak, yalpalanmak' (DS V, 1815), *efsecek* 'tahılın toprak ve taşlarını ayıklamaya yarayan, tahta kalınlığında ve daire biçiminde ağaçtan yontularak yapılan bir ağaç' (DS V, 1670), *övs-* 'pirinç, mercimek vb. tahılları tepsiye yayıp yukarı savurarak üste çıkan çöp, taş ve benzerlerini toplamak, ayıklamak' (DS XII, 4629), Kerkük ağzındaki *hevse-* 'bir kap için-deki tahılı temizlemek için savurmak' (DS VII, 2352), Azb. *hövse-* 1. 'savurmak'; 2. 'hafiften esmek, sallanmak' (Az TDK, 151), *hövse-* 'buğday, pirinci

vs.yi temizlemek için bir tabak veya tepside savurmak' (AzbtS II, 661), Türkm. *övüs-* 1. 'esmek'; 2. 'renkten renge girmek'; 3. 'atın ön ayaklarını atırarak sürmek', *övüsgün* 'esinti, hafif rüzgâr' (Türkm-Türk S, 511) < *evüsgün, Çuv. *avıs-* 'esmek' (Ceylan 1997: 180), *avıs-* 'tekne içinde bulgur savurmak' (ÇuvS, 8). *Es-* fiilinin *h-* ön türemeli ve ünlü ikizleşmeli görünüşü, aslı uzun ünlülü oluşuna tanık sayılabilir. Ayrıca bk. *eezin* 1. 'rüzgâr, yel'; 2. 'esinti' (TelS, 35), Alt. *eezin* 'rüzgâr' (Alt-TürkS, 80) < *ēsin.

ıyka-

Kırg. *ıyka-* 'rahat oturmamak, tek durmamak' (KırgS I, 362) < **ıy-*, bk. *ıykı ıykı* 'uyuşmamazlık, ihtilaf, kav-ga, niza'.

isúe-

Tarihî Türk dili alanında tanıklanabilen *iske-* fiili, çağdaş Türk dili alanında da *iskek* türemesinde korunmuş-tur: ET *iske-* 'ditmek' (Maytr, 397), *isken-* 'ditmek' (EUTS, 66) < *iske-n-*, OT *iske-* 'ditmek' (DLT I, 284), *isken-* '(kıl, ot vb. hakkında) koparmak, yolmak, ditmek' (DLT I, 255), *iske-* 'çimdikleme' (İML, 34), Kırg. *iskek* 'yüzdeki yahut tenasül aletlerindeki kılları yolmak için kullanılan cımbız', *iskekte-* 1. 'yüzdeki yahut tenasül aletlerindeki kılları cımbız ile yolmak'; 2. 'ufak nesnelerin içinden irilerini öğürtlemek (diyelim içinden kılları)' (Kırg S I, 372) < *iskekle-*, Tat., Başk. *iskäk* 'cımbız', Kzk. *iskek* ay. (KTLS I, 100). *İske-* fiilinin kökünü Hakas Türkçesinde buluyoruz: *İs-* 'çekip almak, çekmek' (Hks-TürkS, 227). Ayrıca ET *is-* 'el koymak, gasp etmek de (Maytr, 397) aynı kelime olmalıdır. *İs-* 'el koymak, gasp etmek' ile *tart-* 'çekmek' (Maytr, 397; 468), *iske-* 'ditmek' ile *üz-* 'delmek, parçalamak' (Maytr, 397, 497) fiillerinin yakın anlamlı sözler olarak kullanılışları; *iskek*'le eş anlamlı Kıpç. *yulkuvuş* 'cımbız' (TZ, 326: *yolkovuş*) kelimesinin kökünde yer alan *yul-* 'yolmak' [bk. *yol-* 'yolmak' (KıpçTS, 326), *yul-* 'yolmak, çözmek, kurtarmak' (KıpçTS, 329)] fiilinin *is-* 'el koymak, gasp etmek', *iske-* 'ditmek', *tart-* 'çekmek', *üz-* 1. 'kırmak, koparmak, yok etmek'; 2. 'delmek, parçalamak, bozmak, uzaklaş-tırmak' (EUTS, 275) kelimeleriyle aynı kavram alanında buluşması, bu birleştirmeyi doğrular niteliktedir. Şu hâlde *is-* fiili, Eski Türkçe çağında bir yandan * 'çekmek, çekip almak, koparmak, yolmak', bir yandan da * 'el koymak, gasp etmek' şeklinde anlamlar yüklenmiş olmalıdır.

işke-

YUyg. *işke-* 'ovmak, ovuşturmak' (YUygTS, 180) < **iş-ke-* < **iş-* için bk. Kzk. *ıs-* 'sürtmek, sürttüştürmek' (Kzk-TürkS, 666) < **iş-*, Kırg. *işkıt-* 'sürmek, sürtmek' (Kırg S I, 361) < **iş-kıt-* (pekiştirme eki), Tat. *işkıt-* 'sertçe sürmek, ovmak' (Çağatay 1967: 46), Krç.-Malk. *işıt-* 'sürmek, ovmak' (Krç-MalkTS, 226) < **iş-ıt-* (pekiştirme e-ki), Tel. *d'iş-* 'ovmak, ovuşturmak' (TelS, 29), Alt. *cış-* 1. 'sürmek, keselemek, silmek'; 2. '(kılıçla) kesmek' (Alt-TürkS, 62), Kırg. *cışıt-* 'ovmak, silmek, açmak (temizlemek)' (Kırg S I, 214) < **cış-ıt-* < **yış-ıt-*, Hks. *çıs-* 1. 'ovmak, ovalamak'; 2. 'silmek' (Hks-TürkS, 95) < **yış-*.

Bu fiil, genişlemiş olarak da tanıklanır: *işkele-* ‘ovmak, ovalamak, sürtmek’ (YUyg TS, 190), Özb. *işüälä-* ‘iki nesneyi birbirine sürtmek, el ile sıkı basmak’ (Öztürk 1997: 78).

iyke-

Kırg. *iyke-* ‘sallamak, silmek’ (KırgS I, 375)<*iy-* ‘iğmek; bükmek’, *baş iy-* ‘baş iğmek’, *baş iyke-* ‘(muvafakat işareti olmak üzere) baş sallamak, muvafakat eylemek’.

kaka-<*kar-ka-

Kırg. *kaka-* ‘tıkanmak, boğazında kalmak’ (KırgS II, 384)<**kar-ka-*<**kar-*<ET *kar-* ‘boğulmak, nefesi tıkan-mak’ (EDPT, 643), Kıpç. *kar-* ‘boğazı tıkanmak’ (KıpçTS, 126), *karıl-* ‘boğazda bir şey kalmak’ (KıpçTS, 128). *Kar-* fiili, çağdaş lehçe ve ağızlarda genişlemiş şekillerle karşımıza çıkar: Hks. *harlıh-* ‘boğazına bir şey takıl-mak, boğulmak’ (Hks-TürkS, 153)<*karlık-*, Tel. *karıl-* ‘boğulmak, boğazda kalmak’, *karlık-* ‘boğazında kalmak’ (TelS, 49), Şor. *karlık par-* ‘boğazda kalmak’ (ŞorS, 43), Alt. *karıl-* ‘boğazında kalmak’, (Alt-TürkS, 99).

kerke-

Alt. *kerke-* 1. ‘böbürlemek, kibirlenmek’; 2. ‘hayran olmak’ (Alt-Türk S, 106)<*ker-* ‘germek’;bk.Alt. *keril-* ‘genişlemek’ (Alt-TürkS, 106), özellikle Kırg. *keril-* 1. ‘gerilmek’; 2. mec. ‘kurulmak, caka satmak’ (KırgS II, 442), Kzk. *keril-* 1. ‘gerilmek’; 2. ‘uzamak, uzayıp gitmek’; 3. mec. ‘kurulmak, kasılmak’ (Kzk-TürkS, 232).

oyka-

Türkm. *oyka-* ‘ovmak, oğuşturmak, sürtmek’ (Türkm-TürkS, 498)<**oy-*. Aslı uzun ünlülü *öy-* ‘ovmak, kaz-mak’ (Türkm-TürkS, 497) ile ilgilendirilemeyecek olan *oyka-*, *ov-* ‘herhangi bir şeyi el ile bastırarak kazmak, o-ğuşturmak’ (Türkm-TürkS, 495) fiilinden değişmiştir: *ov->oy-*. Türkmencede söz içinde ve söz sonunda *v>y* değişmesi örneklenebilir: DLT *süwri* ‘sivri’>Türkm. *süyri*, DLT *sew-* ‘sevmek’>Türkm. *söy-*. *Oyka-* ile *oyka-*’tan *-(A)la-* sıklık ekiyle genişlemiş *oykala-* (Türkm-TürkS, 408) fiillerini krş. *ovkala-* 1. ‘ovalamak, ovmak, oğuş-turmak’; 2. ‘dövmek, buruşturmak, ezmek’ (Türkm-TürkS, 496).

örke-

Harz. *örke-* ‘yükselmek’ (KE II, 509)<*ör-* ‘yükselmek, ayağa kalkmak’. Aynı fiile, Nehcü’l-Ferâdis dizininde *örge-* ‘yükselmek, ağmak, çıkmak’ (NF III, 339)<*ör-* ‘ayağa kalkmak, kalkmak’ okunuşuyla yer verilir. Kıpç. *ör-* ‘kalkmak’ (KıpçTS, 211), Krh. *Ār-* ‘belirmek, çıkmak, yükselmek’ (TDBUÜ, 109), Türkm. *Ār-* 1. ‘bitmek, göğermek’; 2. ‘dökmek, meydana çıkmak (yara, döküntü vb. için)’; 3. ‘tüy çıkmak’; 4. ‘ayağa kalkmak’ (Türkm-TürkS, 506).

öske~üöske-(<Ās-ke-)

Tuv. *öske*- ‘yukarı çıkmak, tırmanmak’ (TuvTS, 86)<*ös*- 1. ‘büyümek, yetişmek’; 2. ‘çoğalmak’, Saha. *üöske*- ‘bitmek, çıkmak, neş’et etmek’ (TDBUÜ, 170), *üösket*- ‘yetiştirmek’ (Türk-Saha S, 303)<*üöske-t*-. Saha. *üöske*- fiili Poppe tarafından Moğolcayla ilişkilendirilmiştir (TDBUÜ, 170). Ancak Moğolca *öske*- 1. ‘büyütmek, geliştirmek’; 2. ‘üretmek, arttırmak, çoğaltmak’ (Mo-Türk S II, 1006), nesne alan bir fiildir. Mo. –*GA*- ekinin işlevi, nesnesiz fiil tabanını nesneli, nesneli fiil tabanını ise ettirgen yapmaktır (Poppe, 1992: 79). Saha. *üöske*- fiilinde i-se pekiştirme işlevi söz konusudur. *Ös*- fiilinin kullanılış alanı geniştir: Türkm. *ös*- ‘büyümek’, Kırg. ay., Kzk. ay., Özb. ay., YUyg. ay., Tat.,Başk. *üs*- ay. (KTLS I, 90-91)< AT *Ās*- (TDBUÜ, 170).

öške-

Şor. *öške*- ‘ovmak, ovalamak, ovuşturmak’ (Şor S, 73)<*öş-<*övüş-<*üvüş-<*uvuş-<*uv*- 1. ‘kırmak, parça-lamak’; 2. ‘bir şeyi ezme’ (KıpçTS, 295), *övüşle*- ‘ovuşturmak’ (KıpçTS, 213)<*övüş-le-. Fiilden fiil türeten, sıklık/sürekli bildiren –*IA*- eki, Kıpçak Türkçesinde *ayır-la*- ‘ayırarak, ayrılmak’<*ayır*- ‘ayırarak’, *buyur-la*- ‘kabul etmek’<*buyur*- ‘emretmek, buyurmak’, *çız-la-ş*- ‘yazışmak’<*çız*- ‘çizmek, yazmak’, *kayır-la*- ‘kayırmak, iltifat etmek’<*kayır*-‘kayırmak’, *otala*- ‘iyi etmek, iyileştirmek’<DLT *ota*- ‘ilaç yapmak’ türemelerinde de (KıpçTG, 51) tanıklanır. TT (ağ.) *övele*- (*I*) ‘ufalamak, parçalamak’ (DS XII, 4629)< *uvala*- ‘ovmak’ (DS XII, 4788)<GT *uv*- ‘ufalamak, kırmak’ (TSD, 619).

öykö~üyke-

Kırg. *öykö*- 1. ‘sürtmek, oğmak’; 2. ‘rahatsız etmek’ (KırgS II, 618)<*öyü-ke*-<*öyü*- 1. ‘sürtmek, oğmak’; 2. ‘rahatsız etmek’, Kzk. *üyke*- ‘sürtmek, sürmek’ (Kzk-TürkS, 595)<*üy-ke-, Kkalp. *üyke*- ay. (Kkalp TTS IV, 406), Tel.*öykö*- ‘ayakkabı vurma, ayakkabı yara yapmak’ (TelS, 81)<*öyke*-<*öy*- ‘ayakkabı ayağa vurma’, Tuv. *öy*- 1. ‘hamur açmak’; 2. ‘ayakkabı ayağı vurma’; 3. ‘keçe yapma’ (TuvTS, 86).

sālga-

Türkm. *sālga*- ‘sallamak’, *sālgaş*- ‘havadaki bir şeyi işaret etmek, kollarını sallamak’ (Türkm-TürkS, 557)<* *sāl-ka*-< *sāl-, ETT *sal*- ‘sallamak’ (YTarS, 179), Harz. *sal*- ay. (NF III, 360), Çuv. *sul*- ‘başını sallamak’, *sulla*- ‘sallamak, başını sallamak’ (Çuv-TürkS, 192).

salga-

Çağ. *salga*- ‘göndermek, haber ve müjde vermek’ (ŞS, 181), *salga*- ‘beraber göndermek’ (TSD, 459), Azb. *salğa*- ‘göstermek’; 2. ‘göndermek,’ (AzbDL II, 471)<*sal-ka-<Çağ. *sal*- ‘göndermek, yollamak’ (BD, 416), Azb. *sal*- ‘hemen yollamak, derhal göndermek’ (AzbTS II, 1013).

sapka-

Çağ. *sapka-* ‘içmek’ (ŞHD, 600)< **sap-* ‘içmek’; Çuv. *sap-* ‘içmek, bir yudum içmek’ (Çuv-Türk S, 195), Krç.-Malk. *sıbdır-* ‘emdirmek, içirmek, sindirmek’ (Krç-Malk TS, 340), Kırg. *şıpka-* ‘dibine kadar içmek’ (KırgS II, 687)< **şıpka-*. Aynı kökten gelişen *sıpkar-* ‘bir dikişte, çekişte içmek (içki veya suyu)’ için bk. ML, 139; krş. Tuv. *sırğa-* ‘dibine kadar içmek’ (TuvTS, 93).

sarga-

Türkm. *sarga-* ‘ısmarlamak, havale etmek, görevlendirmek’ (Türkm-TürkS, 562)< **sar-ka-*< *sar-* ay., *sargıt* ‘görev, iş, vazife’ (a.y.).

sarka- (krş. eske-)

Alt. *sarka-* ‘esmek’, sargaç~sarkuş ‘kalbur’ (Alt-Türk S, 150), Şor. *sarga-* ‘harman savurmak, elekten geçir-mek’ (ŞorS, 89), *sargaş* ‘kalbur; tahıl veya çam fıstıklarını elemek için kullanılan seyrek telli elek’ (ŞorS, 90), Hks. *sarğa-* ‘elemek, savurmak’ (Hks-TürkS, 412)< **sar-ka-*< **sar-* 1. ‘savurmak’; 2. ‘esmek’ için bk. Tuv. *saar-* ‘savurmak’ (TuvTS, 90), Şor. *sabır-* ‘rüzgâr esmek, esinti’ (ŞorS, 87), Hks. *sabır-* 1. ‘savurmak (harman)’; 2. ‘aktarmak, savurmak’ (Hks-TürkS, 400), Kırg. *sapır-* 1. ‘mayii kepçe ile yahut başka bir şeyle tekrar tekrar ala-rak, aynı kaba yeniden dökmek’; 2. ‘savurmak’, *sapırğış* ‘savurguş (kalbur makinesi)’ (KırgS II, 638), Kzk. *sapır-* 1. ‘sıvı bir şeyi kepçe ile karıştırmak’; 2. mec. alt üst, darmadağın etmek’; 3. mec. ‘palavra atmak, boş ko-nuşmak’ (Kzk-TürkS, 468)< DLT *sawur-* ‘savurmak’: *er tarıg sawurdi* “Adam tahıl (buğday vb.) savurdu” (II, 82), Kıpç. *savur-* ‘(ekin) savurmak’ (KıpçTS, 229), Harz. *sawur-* ‘esmek, savurmak’: *yel sawurdi* “Rüzgâr esti” (KTSV, 287). Alt. , Şor. , Hks. **sar-* fiilinin hem ‘savurmak’ hem de ‘esmek’ anlamlarıyla kullanılışı beklenir. Nitekim eş anlamlısı *es-* fiili de her iki anlamı taşır: *esin esdi* “Esinti esti”, *tarıg esdi* “O, tahılı (buğday vb.) sa-vurdu” (DLT I, 165-166). **Sar-* fiilinin *sawur-*’tan geliştiği apaçiktir: *sawur-*>*sār-*>**sar-*. Tuv. *saar-*, ara biçim için sağlam bir tanıktır.

sasha-

Hks. *sasha-* ‘bozmak, dağıtmak’ (Hks-TürkS, 414)< *saska-*< *sas-* 1. ‘saçmak, dökmek, serpmek, yaymak’; 2. ‘fırlatmak, atmak’< *saç-*; Kıpç. *saç-* ‘saçmak, dökmek’ (KıpçTS, 221), TT, Başk., Kzk., Kırg., Özb., Tat., Türkm., YUyg. *saç-* ‘saçmak’ (KTLS I, 730-731).

sayga- (I)

Çağ. *sayga-* ‘(para) harcamak’ (ÇEK, 44)< **say-ka-*< **say-*. Eckmann, bu fiilin kökünü Batı Türkçesi *say* ‘sayı’ olarak düşünmüştür. Oysa bu fiille anlamdaş OT *saypa-* ‘israf etmek, çarçur etmek, boşuna harcamak’ (DLT III, 311), Çağ. *saypa-*~*sayfa-* ‘harcamak’ (EDPT, 859), Türkm. *saypal tap-* ‘azalmak’, *saypalla-* ‘azalmak, tükenmek’ (Türkm-Türk S, 566)< *saypal+la-*< *saypal< *saypa-l< **saypa-*< **say-pa-*

(pekiştirme eki) verilerinin ışığında ‘azaltmak, harcamak, israf etmek, çarçur etmek’ anlamlarını taşıyan bir *say- fiili tasarlamak daha doğrudur.

sayga- (II)

Hks. *sayga-* ‘üzmek, moralini bozmak’, *sayğah* 1. ‘iftira, bühtan’; 2. ‘müfteri, iftira atan’; 3. ‘kavgacı, çatlak’ (Hks- TürkS, 416) <*say-, *sayba-* 1. ‘kırmak, parçalamak, yıkmak, zarar vermek’; 2. ‘dağıtmak, bozmak’ (Hks-TürkS, 415) <*say-ba-* (pekiştirme eki), *saybağ* 1. ‘zarar, ziyan, kötülük’; 2. ‘kötü, zararlı’, *saybah* ‘kötü, huysuz’ (a.y.) <*saybak <*sayba-k, *sayral-* ‘çökmek, yıkılmak, harap olmak’ (a.y.), Alt. *saygak* 1. ‘iftira’; 2. ‘iftiracı’ (Alt-TürkS, 150), Şor. *saya-* ‘yıkmak, kırmak, parçalamak, bozmak’ (ŞorS, 90) <*say-a-, Tuv. *çay-* 1. ‘iftira etmek’; 2. ‘yıkmak, devirmek, düşürmek’ (TuvTS, 22), Kzk. *jayra-* ‘düzensiz, darmadağın olmak’, *jayrat-* ‘yerle bir etmek, devirmek’, *jaypa-* ‘imha etmek, kırmak, yok etmek’ (Kzk-TürkS, 153) <*jay-pa-* (pekiştirme eki) <*jay-. Hks., Alt., Şor.*say-, Tuv. çay-, Kzk. *jay- fiil köklerinin ET yay- fiilinden geliştikleri apaçıktır: ET yay- ‘yaymak, dağıtmak’, yañ- ‘yaymak, dağıtmak, hezimete uğratmak’ (OrhTG, 259), ETT yay- ‘(gönlü, akli) tahrik etmek, dağıtmak, perişan etmek’ (TarS VI, 4449). Hakas Türkçesinde y->s- gelişmesi için bk. *sağlan-* ‘(hayvan) yağlanmak, semirmek’ (Hks-TürkS, 404), *sağ* (II) ‘savaş, muharebe, kapışma’ (Hks-TürkS, 401) <*yagı, bk. ET, OT *yagı* ‘düşman’, *yagıçı* ‘savaşçı’, *yagıla-* ‘düşmanla savaşmak’ (TSD, 641-642), Hks. *sörge-* ‘sarmak’ (Hks-TürkS, 450) <*yörge-, bk. ET, OT *yörge-* ‘sarmak’ (TSD, 710).

sırğa- (I)

Tuv. *sırğa-* ‘dibine kadar içmek’ (TuvTS, 93) <*sır-ka- <*sır-, bk. Hks. *sir-bütünüyle yutmak*’ (Hks-TürkS, 93).

sırğa--sırğa- (II)

YUyg. *sırğa-* ‘kaymak’, *sırğaş* ‘kayma, kayış’ (YUygTS, 355), Özb. *sırğan-~sırğal-* ‘kaymak’ (Özb-TürkK, 77), Kzk. *sırğana-* ‘kaymak’ (Kzk-Türk S, 506), Kırg. *sırğana-* ay. (Kırg S II, 652), Kkalp. *sırğana-* ay. (Kkalp TTS IV, 249) <*sır-ka- <*sır-, Çağ. *sır-* ‘kaymak’ (ŞS, 197), *sır-* ‘(ayak) kaymak’ (İML, 62), Kzk. *sır-* ‘itmek, kaydırmak’ (Kzk TTS II, 308), *sırğı-* ‘kaymak, hızlı gitmek, patinaj yapmak’ (Kzk-Türk S, 506), Kkalp. *sırğı-* ‘düşmek’ (KkalpTTS IV, 249), YUyg. *siril-* ‘kaymak’ (YUyg TS, 355).

sıska-

Tuv. *sıska-* ‘süzmek’ (TuvTS, 93) <*sıs-, *sıskar-* ‘eritip yağını çıkarmak’ (a.y.), Alt. *sıs-* ‘sızmak’ (Alt-TürkS, 93), Hks. *sıshar-* ‘süzgeçten geçirmek’ (Hks-TürkS, 429); GT *sız-* ‘sızmak, akmak, erimek’ (TSD, 486).

sınkke-

Çuv. *sınkke-* ‘zor yürümek’ (Yılmaz 2002: 141) < *sınk-* ay.

söyke--süyke-

Tarihî Türk dili alanında ETT *söyke-* ‘dayamak’ (Tar S V, 3539), Kıpç. *süyken-* ‘sırtını dayamak’(KıpçTS, 241: *söyken-*) örnekleriyle tanımlayabildiğimiz bu fiil, çağdaş Türk dili alanında pek yaygındır: TT (ağ.) *söyke-* 1. ‘yaslamak, dayamak’; 2. ‘yatar gibi oturmak’(DS X, 3683), *söyken-* ‘uzanmak, yatmak, yaslanmak’ (DS X, 4706), *söykelen-* ‘uzanmak, yatmak, yaslanmak’, *söykelen-* ‘dayanışmak, birbirine kefil olmak’ (DS X, 3683), *söyken-* ‘dirseğine dayanarak uzanmak, bir yere yaslanmak’ (MersS, 333), Azb. *söyke-* ‘dayamak, yaslamak, ya-pıştırmak’, *söyken-* ‘yaslanmak’ (AzbTS II, 1057), Kzk. *süyke-* ‘dayamak’ (KTLS I, 150), *süyket-* ‘dayatmak’ (KzkTS, 249), Türkm. *söyget* ‘dayanak, destek’ (Türkm-TürkS, 587)< *söyke-t. *Söyke--süyke-* [<*söyke-ke-*, -e- düşmüş (orta hece ünlüsünün düşmesi)] fiilinin kökü olan *söyke--süyke-* ve ondan genişlemiş şekiller için bk. Kıpç. *süven-* ‘dayanmak, söykenmek’, *süye-* ‘dayanmak, söykenmek’, *süyen-* ‘bir şeye dayanmak’ (KıpçTS, 247), *söve-* ‘dayamak’, *söven-* ‘dayanmak, yaslanmak’ (KıpçTS, 241), Harz. *süyen-* ‘yaslanmak, dayanmak’ (KTSV, 242), *söken-* ‘dayanmak, söygenmek’ (İML, 63); Kırg. *süyön-* ‘dayanmak, söykenmek, yaslanmak’ (KırgS II, 674)< *süyen-*, söön- ay. (KırgS II, 665)< **söyön-* < **söyen-*, Kzk. *süye-* ‘dayamak’ (KzkTS, 249), *süyen-* ‘dayanmak’ (Kzk-TürkS, 496), Kkalp. *süye-* ‘dayamak’ (KkalpTTS IV, 232), Krç.-Malk. *süye-* ‘dayamak, dik-mek’ (Krç.-MalkTS, 359), Türkm. *söyke-* ‘dayamak, yaslamak’ (Türkm-TürkS, 587), YUyg. *süye-* 1. ‘dayamak, diremek’; 2. ‘yardım etmek, desteklemek’ (YUygTS, 369), Başk. *höyä-*, Özb. *süyä-*, Tat. *söyä-* ‘dayamak’ (KTLS I, 672-673).

sürke- (I)

Çağ. *sürken-* ‘sürünmek, sürtünmek’ (ML, 144)< *sürke-n-*, YUyg. *sürke-* ‘sürmek, ovmak’, *sürkeş* ‘sürme, ov-ma’ (<*sürke-ş*), *sürkel-* ‘yanaşmak, sürülmek, ovmak’, *sürken-* ‘yanaşmak, dokunmak’ (YUygTS, 369), Özb. *sürkä-* ‘sürtmek’ (Özb-TürkK, 79)< *sür-* için bk. ETT *sür-* ‘ovmak, ovuşturmak’ (TarS V, 3633), Kıpç. *sür-* ‘el ile dokunmak, el sürmek’ (KıpçTS, 245), Çağ. *sür-* ‘sürtmek’ (BD, 422), Özb. *sür-* ‘sürmek, dokundurmak’, *sürt-* ‘sürtmek’ (KTLS I, 804-805) < **sürt-t-*, YUyg. *upa sür-* ‘pudra sürmek’, *sürt-* ‘silme, kurulamak’ (YUygTS, 369), Kzk. *sür-* 1. ‘(vücut) sıyrılmak, çizilmek’; 2. ‘bir şeyin üstünü sıyırmak’ (Kzk-TürkS, 497), *sürt-* ‘silme, temizleme, kurulamak’ (Kzk- TürkS, 498); krş. Hks. *sürtkele-* 1. ‘sürtmek’; 2. ‘ovalamak’ (Hks-TürkS, 461).

Sürke- (I) fiilinin *süyke--söykö-* (<*söyke-*) olarak da gelişmeye uğraması ilgi çekicidir. Yeni Uygur Türkçe-sinde *söymigenge sürkelme* “Sevmeyene yanaşma” (YUygTS, 369) sözünün Karaçay-Malkar Türkçesinde *süymegenine süykelme* “Sevmediğine takılma” (Krç.-MalkTS, 360) biçiminde görülmesi *sürke->süyke-* gelişme-sini tanırlar. ETT *arkırı* ‘eğri, tersine, aykırı, yanlışına, karşı’ (YTarS, 13)> TT *aykırı* kelimesinde de benzer ses gelişmesi gözlenir. Kırg. *söykö-* ‘sürtmek, sürüşürmek’ < **söyke-*, *söykön-* ‘sürtünmek’ (KırgS II, 665), *süykön-* 1. ‘sürtünmek, ilişmek’; 2. ‘kendine sürmek, bir şey sürünmek, pudra sürmek’ (KırgS I, 673), Kzk. *süyken-* ‘sürtünmek’ (KzkTS, 249), *süyke-* 1. ‘yüzeysel, gelişigüzel silmek’; 2. ‘çok yakınından geçmek, yanaş-mak’; 3. ‘çalakalem yazmak’ (Kzk-TürkS, 496), Kkalp.

süyke- ‘sürtmek, sürüştürmek’ (Kkalp TTS IV, 232), Krç.-Malk. *süyke*~*süykel-* ‘takılmak, sataşmak’ (Krç-MalkTS, 359-360), YUyg. *süykeş* ‘sürme, ovma’ (YUygTS, 369)<*süyke-ş*, Özb. *süykä-* ‘sürtmek’ (Özb-TürkK, 79), Türkm. *süyke-* ‘ovmak, sürtmek’ (Türkm-TürkS, 549). *Süyke-* fiili, *söyke-* ‘dayamak’ ile ilgilendirilemez: ETT *söyke-* ‘dayamak’ (TarS V, 3539), Kıpç. *söyken-* ‘sırtını dayamak’ (KıpçTS, 241)<**söyke-n-*<**söyke-*, Azb. *söyke-* ‘dayamak, yaslamak, yapıştırmak’ (AzbTS II, 1057), Türkm. *söyget* ‘dayanak, destek’ (Türkm-TürkS, 587)<*söyke-t, *söyke-* ‘dayamak’ (a.y.).

**sürke-* (II)

Krç.-Malk. *sürkel-* 1. ‘hareket etmek, ilerlemek’; 2. ‘yaşamak, geçinmek’ (Krç-MalkTS, 358)<**sürke-l-*<**sürke-*<**sür-*; bk. ETT *sür-* 1. ‘yürümek, ilerlemek’; 2. ‘geçirmek, görüp geçirmek, yaşamak’; 3. ‘yürütmek’ (TarS V, 3631).

sürke- (III)

Çağ. *sürken-* ‘sürüklenmek, sürünmek’ (ML, 144), *sürken-* ‘sürüklenmek, mübtezil olmak, yerlerde yatmak’ (ŞS, 189), Krm. *sürke-* ‘sürüklemek, çekmek’ (ML, 144), Krç.-Malk. *sürke-* ‘sürüklemek, çekip götürmek’, *sürkel-* ‘sürünmek, sürüklenmek’ (Krç-MalkTS, 358)<*sür-*; bk. ET *sür-* ‘sürmek, uzaklaştırmak’ (OY, 60), *sür-* 1. ‘gütmek, otlatmak, sarfetmek’; 2. ‘sürmek’ (EUTS, 214), OT *sür-* ‘kovmak’ (DLT II, 7), Çağ. *sür-* 1. ‘sürmek, sevk etmek’; 2. ‘uzaklaştırmak, kovmak’ (BD, 422), Krç.-Malk. *sür-* ‘sürmek, kovalamak, takip etmek’ (Krç-MalkTS, 358). Harezmi Türkçesindeki şu veri çok önemlidir: *sür-* 1. ‘sürmek, çıkarmak, uzaklaştırmak’; 2. ‘sürü-mek, sürüklemek’ (NF III, 385). Eski Türkiye Türkçesindeki *süre süre* ‘sürüye sürüye, sürükleyerek’ (SN, 636) ikilemesi de *sür-* fiilinin ‘sürümek’ anlamını da taşıdığını gösterir.

Tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında ‘sürümek’ kavramına ilişkin şu şekiller göze çarpar: ET *südre-* ‘çek-mek’ (EUTS, 214), Krh. *südre*~*südrü-* ‘sürüklemek, zorla çekmek’, *südrün-* ‘sürüklenmek’ (TİKT, 633), Harz. *südre-* ‘sürümek, sürüklemek’ (NF III, 384), *südre-* ‘sürümek, sürüklemek’ (KE II, 576), *süyre-* ‘sürüklemek’ (KE II, 579), *sürü-*~*sürü-* ‘sürümek, sürüklemek’, *süre-* ay. (NF III, 385), *süren-* ‘sürünmek, sürüklenmek’ (KTSV, 241), Kıpç. *süyre-* ‘sürümek’ (TZ, 242:söyre-), *süyrel-* ‘sürünmek’ (TZ, 244), *sürü-* ‘sürümek’ (TZ, 244), *süre-* ‘sürümek, yerde sürüklemek’ (KıpçTS, 245), ETT *sürü-* 1. ‘sürüklemek’; 2. ‘yüz sürmek’ (TarS V, 3635-3636), TT *sürü-* 1. ‘(bir şeyi) yere sürünür vaziyette iterek veya çekerek götürmek, sürüklemek’; 2. ‘(etek, duvak vb.ni) yere sürterek yürümek’; 3. ‘peşine takip götürmek’ (MBTS III, 2885), Azb. *sürü-* ‘zorla bir yöne götürmek veya getirmek, çekerek veya iterek götürmek’ (AzbTS II, 1070), Türkm. *süyre-* ‘sürümek’ (Türkm-TürkS, 594), *süyren-* 1. ‘sürünmek’; 2. ‘geride kalmak’ (Türkm-TürkS, 595), *südürl-* ‘itip çekip yürütmek’ (Türkm-TürkS, 592), Kırg. *süyrö-* ‘sürüklemek, yerde çekerek götürmek’ (KırgS II, 674), Kzk. *süyre-* ‘sürümek, sürüklemek’ (Kzk-TürkS, 496), Kkalp. *süyre-* ay. (KkalpTTS IV, YUyg. 233), YUyg. *söre-* ‘sürüklemek’, *söret-* ‘sürükletmek’, *sörütüş* ‘sürükletme’, *sörülüş* ‘sürüklenme’ (YUygTS, 362), *sürüt-* ‘sürüklemek, sürümek’

(YUygTS, 370), Krç.-Malk. *süyre-* 1. 'sürükleyerek götürmek'; 2. 'kız kaçırmak' (Krç.-MalkTS, 360), Başk. *höyrä-*, Tat. *söyrä-*, Özb. *südrä-* 'sürümek' (KTLS I, 804-805), Saha. *söröö-* 'sürüklemek' (Türk-SahaS, 250), Alt. *süürte-* 'sürüklemek', *süürteş* 'sürünme' (Alt-TürkS, 161)<*süürte-ş*, Tel. *süüret-* 'sürüklemek' (TelS, 103), Şor. *sörte-* 'sürüklemek, sürükleyip götürmek, sürümek'(ŞorS, 96), Tuv. *söört-* 'taşımak, sürüklemek' (TuvTS, 95), Hks. *sözür-* 'sürüklemek' (Hks-TürkS, 451), *söörte-* 'sürüklemek', *sörte-* 'sürüklemek, çekip götürmek' (Hks-TürkS, 450).

taka-

Kırg. *taka-* 'sımsıkı yaklaştırmak, yanaştırmak': *tamğa taka-* 'duvara yanaştırmak' (KırgS II, 697), Kzk. *taka-* 'dayamak' (KTLS I, 150), *taqa-* 'yaklaşmak, yakınlaşmak, dayanmak' (Kzk-TürkS, 513), Özb. *taqa-* 'yanaştır-mak' (Özb-TürkK, 86)<**tāka-* < **tayka-* < **taya-ka-*<*taya-*, Kırg. *taya-* 'dayamak' (KırgS II, 717), Kzk. *taya-* 1. 'yaklaşmak, yaşmak'; 2. 'dayamak, diremek', *tayan-* 1. 'dayanmak'; 2. 'yaklaşmak' (Kzk-TürkS, 526), Özb. *taya-* 'dayamak'(Özb-TürkK, 167). *Söyken-* 'yaslanmak, dayanmak' (TSD, 499)>*söken-* (İML, 63) gelişmesi, **tayaka->*tayka-* (vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi)> **tāka-* (büzülme)> *taka-* dönüşümünü mümkün kı-lar.

talga- (I)

Alt. *talga-* 'cinleri başına toplanmak' (Alt-TürkS, 166), *talgak* 1. 'durma, duraklama'; 2. 'epilepsi', *talgaş* 1. 'hissizlik durumu'; 2. 'uyuklama, pinekleme' (Alt-TürkS, 167), Kırg. *talğak* 1. 'aş yerme (gebe kadınlarda)'; 2. 'hırçınlık, hoppalık'; 3. mec. 'şiddetli arzu; şiddetle arzulayan' (KırgS II, 701), Tel. *talgak uuru* 'sara hastalığı' (TelS, 107), Hks. *talğah* 'sara' (Hks-TürkS, 474)<**tal-ka-*<*tal-*, Alt. *tal-* 1. 'bayılmak (yorulmak)'; 2. 'baygınlık nöbeti geçirmek'; 3. 'dilsiz olmak' (Alt-TürkS, 167), Kırg. *tal--tali-* 1. 'donakalmak, bayılmak'; 2. 'saradan muzdarip olmak' (KırgS II, 700), Kzk. *tal-* 1. 'bayılmak, kendini kaybetmek'; 2. 'aşırı yorulmak, hâlsizleşmek, bitkin düşmek' (Kzk-TürkS, 514), Tel. *tal-* 1. 'dili tutulmak'; 2. 'yorulmak'; 3. 'bayılmak' (TelS, 107), Hks. *tal-* 1. 'yorulmak'; 2. '(el ayak) uyuşmak'; 3. 'bayılıp düşmek' (Hks-TürkS, 472).

talga- (II)

Kzk. *talğa-* 'seçmek, seçici olmak, tercih etmek' (Kzk-TürkS, 515), YUyg. *talga-* 'seçmek, ayırmak, çıkar-mak' (YUygTS, 386)<**tal-ka-*<**tal-* için bk. Saha *tal-* 'seçmek' (Türk-SahaS, 233). *Tal-* kökünden gelişen söz-ler, tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında şu şekillerle tanırlar: ET, OT *talü* 'seçme, seçkin' (TSD, 521)<**tal-u,* *tahula-* 'seçmek, iyiyi seçmek' (TSD, 522), Kırg. *talda-* 'dikkatle seçmek, ayırtlamak' (KırgS II, 702)<*talla-*, Şor. *talla-* 'seçmek, ayırmak', *tala-* 'seçmek, ayırmak, ayıklamak, birer birer inceleyerek seçmek' (ŞorS, 109) <**tal-a-*, Tel. *talda-* 'seçip ayırmak, ayıklamak' (TelS, 107), Hks. *talı* 1. 'seçkin'; 2. 'sevimli', *talla-* 1. 'seçmek, ayırmak'; 2. 'titizce ayıklamak', *tallağçı* 'seçici, titiz', *tallama* 'seçkin, güzide, seçilmiş' (Hks-TürkS, 474), Saha. *talba* 'seçkin' (SahaTG, 63).

tarka-

Kıpç. *targa-* ‘dağılmak’, *targat-* ‘dağıtmak’ (KıpçTS, 263), ETT *targa-* ‘zail olmak, dağılmak, uzaklaşmak’ (TarS V, 3762), Harz. *darga-* ‘dağılmak, ayrılmak’ (ME, 113), Çağ. *tarka-* 1. ‘dağıtmak, yaymak’; 2. ‘yayıl-mak’, *tarkaş* ‘parça, kısım’ (ÇEK, 280), *tarkaş-* ‘dağılmak, ayrılmak, çözülmek’, *tarkaş* ‘dağılma, dağılıp’ (BD, 427), TT (ağ.) *darga-* 1. ‘herhangi bir şeyi bulmak için gezmek’; 2. ‘dağıtmak, darmadağın etmek’ (DS IV, 1370), *darga-* ‘eşyayı yığıntıdan aralamak, açmak, yerini değiştirmek’ (AnkS, 79), Türkm. *darga-* ‘dağılmak, saçılmak, yayılmak’; 2. ‘herkes bir yana gitmek’; 3. ‘yırılmak’; 4. mec. ‘parçalanmak’ (Türkm-TürkS, 135), YUyg. *tarka-* ‘dağılmak’, *tarkat-* ‘dağıtmak’, *tarkaş-* ‘dağılmak’, *tarkak* ‘dağınık’ (YUygTS, 391), Özb. *tärqa-* ‘yayılmak’, *tärqat-* ‘dağıtmak, yaymak’, *tärqal-* ‘dağılmak, yayılmak’ (Özb-TürkK, 84), Kırg. *tarka-* ‘ayrılmak, saçılmak, dağılmak’, *tarkat-* ‘dağıtmak, üleştirme, yaymak’ (KırgS II, 711), Kzk. *tarka-* ‘bölünüp dört bir yana dağılmak, saçılmak, yayılmak’, *tarkat-* ‘bağlanmış veya örülmüş bir şeyi çözmek, açmak’ (Kzk-TürkS, 522), Kkalp. *tarka-* ‘dağılmak, darmadağın olmak’ (KkalpTTS IV, 279), Alt. *tarka-* ‘dağılmak’, *tarkaş-* ‘birbirinden ayrılmak’ (Alt-TürkS, 169), Tel. *tarkat-* ‘dağıtmak’ (TelS, 108), *tagas-* (I) ‘saç örgüsünü dağıtmak, çözmek’, *tagas-* (II) ‘parçalamak, yıkmak’ (TelS, 106) < **tarkaş-*, Saha. *tarğas-* ‘dağılmak’ (Türk-SahaS, 57), Kmk. *tarkal-* ‘dağılmak’ (Kmk-BalkS, 49) < *tar-* (< AT *tār-* ‘dağıtmak, yaymak’, bk. TDBUÜ, 74) tarihî Türk dili alanında ta-nıklanır: ET *tar-* ‘dağıtmak, parçalamak’ (EUTS, 148), DLT *tār-* ‘dağıtmak, yaymak’ (I, 399; III, 180), Harz. *tar-* ‘dağıtmak, gidermek’ (ME, 183), *dar-* ‘dağıtmak, gidermek’, *darıl-* ‘dağılmak’ (ME, 113), *tar-* ‘dağıtmak, savurmak’, *tarıl-* ‘dağılmak, saçılmak’ (KE II, 599), Kıpç. *dar-* ‘dağıtmak, darmadağın etmek’ (KıpçTS, 56). *Tar-* fiilinin nesneli olmasına karşılık pekiştirmeli biçimi *tarka-* fiilinin çoklukla nesnesiz oluşu şaşırtıcı sayılmalıdır. –A- pekiştirme ekiyle genişlemiş *tara-* ‘dağıtmak; saçmak; döşemek; eşmek’ fiilinin çağdaş lehçelerde hem nesneli hem de nesnesiz kullanılışı (Sevortyan 1960: 186), *tar-* fiilinin de nesneli/nesnesiz kullanıldığını ta-nıklar niteliktedir: krş. Mo. *tara-* ‘dağılmak, saçılmak; ayrılmak; bölünmek; bitmek, sona ermek’ (Mo-TürkS II, 1203), *tarha-* ‘dağılmak, yayılmak, ayrılmak’ (Mo-TürkS II, 1207), *taraga-* ‘dağıtmak, savurmak; serpmek, saç-mak, etrafa dağıtmak; yaymak’ (Mo-TürkS II, 1204).

tayka-

Kıpç *taykal-* ‘sarsılmak’, *taykak* ‘kaygan yer’ (KıpçTS, 266) < *tay-* ‘ayağı kaymak, yanılmak’, Kzk. *tayka-* ‘kaçamak hareket etmek, dönmek, çaymak’, *taykak* ‘kaypak’ (KzkTS, 258), Özb. *täygän-* ‘düz bir satha engelsiz sürülmek, dönmek’ (Öztürk, 1997: 73) < *täy-gän* < *täy-* ‘kaymak’, Kzk. *tay-* ‘kaymak’, *közi tayma-* ‘çekinmemek, korkmamak’ (KzkTS, 267), *tay-* 1. ‘kaymak, dengesini kaybetmek’; 2. mec. ‘sıvışmak, kaçmak, kaytarmak’; 3. mec. ‘çaymak, vazgeçmek’; 4. mec. ‘sapmak, yoldan çıkmak’ (Kzk-TürkS, 511); krş. Alt. *taykal-* 1. ‘yuvarlan-mak, kaymak’; 2. ‘hataya düşmek’ (Alt-TürkS, 171). *Tay-* fiili tarihî Türk dili alanında ‘kaymak, düşmek’, ‘düş-mek, üstüne düşmek, titremek’, ‘yanılmak’ anlamlarıyla kullanılır (TSD, 537) < AT *täy-* ‘kaymak’ (TDBUÜ, 175).

terge-

Kıpç. *terge-* ‘tahkik etmek, araştırmak’ (KıpçTS, 271), Çağ. *tirge-* ‘sormak, sual etmek; aramak, araştırmak’ (ML, 147), Kzk. *terge-* 1. ‘sorguya çekmek, soruşturma yapmak’; 2. mec. ‘araştırmak, sorup soruşturmak’ (Kzk-TürkS, 535), Kkalp. *terge-* ay. (KkalpTTS IV, 310-311), Kırg. *terge-* ‘tahkikat yapmak; bakmak, tetkik etmek (bir işi)’ (KırgS II, 727), YUyg. *terge-* ‘sorguya çekmek’ (YUygTS, 403), Özb. *tergä-* ‘soruşturmak’ (Özb-TürkK, 87), Kmk. *terge-* ‘gözlemek, gözetlemek’ (Kmk-BalkS, 50), Çuv. *tirke-* ‘bakmak, müşahede etmek; tut-mak’ (ÇuvS, 79), Türkm. *derje-* ‘yoklamak, denetlemek, kontrol etmek’ (Türkm-TürkS, 151), Tel. *terge-* ‘yola hazırlanmak, yola çıkmak için toparlanmak’ (TelS, 112), Alt. *terge-* ‘birini yola hazırlamak’ (Alt-TürkS, 175) <*ter-* ‘dermek, toplamak’; bk. Kıpç *ter-* ‘dermek, toplamak, yığmak, bir araya getirmek’ (KıpçTS, 270), Kzk. *ter-* ‘dermek, derlemek, toplamak’ (Kzk-TürkS, 534), Kkalp. *ter-* ‘toplamak’ (KkalpTTS IV, 312), Kırg. *ter-* ‘dermek, toplamak’ (KırgS II, 727), *teriştir-* ‘soruşturmak, bütün tafsilâtiyle sormak’ (KırgS II, 728) <*ter-iştir-* (sık-lık eki), Özb. *ter-* ‘dermek’ (Özb-TürkK, 168), YUyg. *ter-* ‘toplamak, bir araya getirmek’ (YUygTS, 403), Hks. *teer-* ‘dermek, toplamak’ (Hks-TürkS, 489), *tirîn-* ‘derlenmek, toparlanmak, hazırlanmak’ (Hks-TürkS, 505) *tir-* ‘dermek, toplamak’ (Hks-TürkS, 504), Şor. *teer-* ‘toplamak, derlemek’ (ŞorS, 112), Tel. *teer-* ‘dermek, topla-mak’ (TelS, 110), Alt. *ter-* ‘dermek, toplamak’ (Alt-TürkS, 174), *teril-* ‘hazırlanmak, hazırlanmış olmak, toplan-mak, toplanmış olmak’ (Alt-TürkS, 175), Saha. *teril* ‘donatım’ (Türk-SahaS, 72), *teriy-* ‘donatmak, hazırlamak, süslemek’ (TLÖ II, 251), *terin-* ‘dermek, hazırlamak’ (TLÖ II, 250); *AT tēr-* ‘dermek, toplamak’ (TDBUÜ, 182).

*tilke--*dilke-

Bu fiile ilişkin ilk tanık, XV. yüzyıl Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde geçen ve Tarama Sözlüğü’ne *dilgem* okunuşuyla alınan *dilkem* ‘dilim, dil şeklinde, uzunlamasına’ (II, 1151) sözünde saklıdır: “... ve dahu uzununa ve dilkemine kesilmiş et paresine de huzze dirler” <*dilke-m <*dilke <ETT *dil-* ‘yarmak’ (TarS II, 158), TT *dil-* ‘bir bütünü küçük ve yassı parçalara ayırarak kesmek’ (TürkS, 531) < DLT *til-* ‘dilmek, uzunluğuna yarmak veya kesmek’ (II, 23). Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *dilkem* (I) 1. ‘tarla sınırı’; 2. ‘tarla ya da bahçenin dil şeklinde uzayan kısmı, tarla parçası’, *dilkem* (II) ‘büyük et parçası, külbastı’ (DS IV, 1495) ile Karaçay Türkçesindeki *tilkem* ‘dilim, parça’ (Krç-MalkTS, 399) *dilgem* sözünde ek başı ünsüzünün /k/ olarak okunmasını gerektirir ka-nıtlardır.

tirge--tirke-

Çağ. *tirge-* ‘engellemek; tenkid ve tekdir etmek, azarlamak’ (ML, 148), Kzn. *tirgä-* 1. ‘sövüp saymak, küfür-ler savurmak’; 2. ‘azarlamak, paylamak, aşağılamak, hakaret etmek’ (KW, 107), Başk., Tat. *tirgä-* ‘sövmek’ (KTLS I, 794-795), Çuv. *tirke-* ‘beğenmemek, reddetmek’ < Tat. *tirgä-* ‘sövmek, azarlamak’ (Ceylan 1996: 159), *tirke-* 1. ‘karpis yapmak, geri çevirmek, kabul etmemek, hor görmek, küçümsemek, hiçe saymak, beğenmemek’; 2. ‘kırılmak, bozulmak’ (Çuv-TürkS, 237) <**tir-*

ke-< **tir-*; krş. ET terkişlen- ‘kızmak, kavga etmek’(Maytr, 474), târkiş ‘kavga’, târkişlen- ‘kızmak, kavgayı tutuşmak’(EUTS, 235), târkiş ‘kavga, kavga-cı’(ETG, 299)< *târke-ş < **târke-*< **târ-ke-*< **târ-*.

tîrke-

Çuv. *tîrke-* ‘sarmak, bükme, kısmak’, *tîrkele-* ay., *tîrken-* ‘sarınmak, bürünmek’ (Çuv-TürkS, 232)< *tîr-* ‘bu-ruşturmak, mincıklamak’, *tîr-* ‘eğmek, bükme’ (Yılmaz 2002: 141), AT *tîir-* ‘dürmek, katlamak, toplamak, to-mar yapmak’ (TDBUÜ, 185).

tirke- (I)

DLT *tirkeş-* ‘toplanmak’ (I, 149; III, 65)< **tirke-ş-*< *tir-* ‘toplamak’. Bu kelime, Clauson tarafından **térge-* fiilinden genişlemiş olarak *térgeş-* biçiminde okunmuş, *térge-* sözü de *térig* ‘derme, deriş, dermek’ +*e-* kuruluşlu bir fiil olarak düşünülmüştür (EDPT, 545). *Tirkeş-* ‘toplanmak’, T. Tekin’ce doğru olarak okunmuştur (OYTŞ, 252). Clauson, gerek yapı gerek anlam yönünden bu fiilden farklı olan (aş. bk.) *tirkeş-* fiilini de aynı maddede (*térgeş-*) vermiştir. DLT *tirkeş* ‘sıkışma, yığılışma’ (I, 460)< *tirke-ş* türemesi de yine *térgeş* (<*térig*+*e-ş*) olarak çözümlenmiştir (EDPT, 545). Oysa *tirkeş-* ‘toplanmak, toplaşmak’ fiilini yalnız veya genişlemiş biçimde Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde bulabiliriz: *dirge--derge-* ‘toplamak, bir araya getirmek’, *dirgen--dergen-* ‘toplanmak, birikmek, derlenmek’, *dirgeş--dergeş-* ‘toplanmak, bir araya gelmek’ (TarS II, 1101-1102). Ek başı ün-süzü benzeşmeye uğrayabileceği gibi Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *tirken-* ‘kalabalıklaşmak, birikmek, toplanmak, yığılmak’ (DS X, 3938) fiilinin tanıklığı /*k*/’li bir okuyuşa da imkân verir. Tuv. *dirge-* ‘toplamak, birleştir-mek’(TuvTS, 33)< **dir-* ‘dermek, toplamak’, Tat. *terkâ-* ‘toplamak’ (KW, 105)< **ter-*. *Tir--dir--ter--der-* (<AT *tè:r-*, bk. TDBUÜ, 182) fiili Eski Türkçe çağından beri tanıklanan sözlere aittir: ET *tir-* ‘dermek, toplamak’, *teril--tiril-* ‘toplanmak, bir araya gelmek’(OrhTG, 254), *tir-* ‘toplamak, derlemek’ (ETG, 300), DLT *ti:r-* ‘der-mek, toplamak’ (III, 181), Kıpç. *tir-* ‘dermek, toplamak, yağmak, bir araya getirmek’ (KıpçTS, 276), ETT *dir-* ‘dermek, toplamak’ (TarS II, 1110), TT (ağ.) *der-* ‘ekini biçip toplamak’ (DS IV, 1435), *dir-* ‘toplamak, derle-mek’ (DS IV, 1519), TT *der-*, Azb. *dâr-*, Kzk. *ter-*, Özb. *ter-*, YUyg. *târ-* ‘dermek’ (KTLS I, 166-167), Türkm. *ti:r-* ‘toplamak’ (TürkmDS, 650), Hks. *tir-* ‘dermek, toplamak’ (Hks-TürkS, 504), *teer-* ‘toplamak’ (Hks-TürkS, 489).

tirke- (II)

Krh. *tirkeş-* ‘katarlaşmak’: *tewi tirkeşti* “Develer katarlaştı” (DLT II, 206), Harz. *térkeştür-* ‘art arda dizmek’ (ME, 186), *tirkeştür-* ‘art arda dizmek’ (ME, 188), ETT *tirken-* ‘tekerrür etmek, arka arkaya gelmek’ (TarS V, 3804), TT (ağ.) *tirge-* ‘bir sıraya dizmek’ (DS X, 3937), *tirke-* ‘arka arkaya sıralamak (vagon, deve vb. şeyler için)’ (DS X, 3939), *tirkeş* ‘birbirine fazla yanaşmak’ (DS X, 3939), *tirken-* ‘birbiri arkasına bağlanmak’ (SDD III, 1368), *terke-* ‘birinin arkasından gelmek’ (DS X, 3891), *dirkeş-* ‘arka arkaya tek sıra olmak’ (DS IV, 1518), *dirke--dirkele-* ‘yan yana ya da arka arkaya bağlamak’ (DS X, 1517), *dirken-* ‘sıralanmak’ (DS IV, 1518), *dilke-* ‘bağlamak

(hayvanları birbiri arkasına)' (DS IV, 1495)<*dirke-, tirke--dilke--dirke- 'arka arkaya bağlamak, bir-birinin arkasına dizmek, arka arkaya sıralamak', tirkeleş- 'ata arka arkaya binmek', tirken- 'arka arkaya dizil-mek' (MersS, 360), Türkm. tirke- 1. 'bağlamak, eklemek, iliştmek'; 2. 'arkasına takmak', tirkeg 'römork' (Türkm-TürkS, 629), tirke- 'takmak, iliştmek, koşmak, bağlamak' (Çeneli 1986:75), Kırg. tirke- 1. 'takmak'; 2. 'tescil etmek, kaydetmek' (KırgS II, 739), Kzk. tirke- 'peş peşe getirmek, arka arkaya koymak, arka arkaya bağ-lamak' (KzkTS, 287), tirke- 1. 'koşmak, eklemek'; 2. 'kaydetmek, kayıt yapmak' (Kzk-TürkS, 575), Kkalp. tirke- ay. (KkalpTTS IV, 324), Özb. tirkä- 'eklemek' (Özb-TürkK, 90), YUyg. tirke- 'takmak, bağlamak, ekle-mek', tirket- 'römork yaptırmak, bağlatmak', tirkeş- 'takmak, bağlamak, eklemek' (YUygTS, 414).

Şu türemelerdeki anlam gelişmelerinin tirke- (II) ile ilgilendirileceği bellidir: TT (ağ.) tirken- 'ardına düşmek, izlemek' (DS X, 3938), dirke- 1. 'koşmak, kovalamak'; 2. 'peşine adam koymak, arkasına düşürmek' (DS IV, 1518), tirke- 'sıçrayıp koşmak, atılmak' (DS X, 3938), dilke- 'peşine düşürmek, takip ettirmek' (DS IV, 1495) <dirke-, dirkeş- 'harekete geçmek, peşine düşmek (av hakkında)' (DS IV, 1518), dirke- 'göndermek, yollamak' (DS IV, 1517). Tirke- (II) fiilinin kökünü kesin olarak Çuv. tir- 'dizmek, düzmek, (iplik) geçirmek' (ÇuvS, 179), tir- 'geçirmek, dizmek' (Çuv-TürkS, 236) ile birleştirebiliriz. GT tiz- 'dizmek'~ Çuv. tir- (r~z nöbetleşmesi).

ET tirkış 'kervan' (OrhTG, 254), Türkm. tirkış (I) 'deve kervanı' (Türkm-TürkS, 630), tirkış(II) 'boyunduru-ğa takılıp bağlamak için kullanılan ip' (Türkm-TürkS, 630)<tirke-; krş. alkiş<alka-. Ayrıca bk. Kzk. irkes tirkes-irkis tirkis 'arka arkaya, birbiri ardına dizilmiş'(Kzk-TürkS, 671).

tirke- (III)

Çağ. tirge- 'direği yerine vaz etmek' (ŞS, 132), ETT dirgen- 'dayanmak, istinat etmek' (TarS II, 1167), TT (ağ.) tirken- 'yaslanmak, dayanmak' (DS V, 3938), dirgeş- (~dires-) 1. 'dayanmak, sebat etmek'; 2. 'karşı gel-mek' (DS IV, 1514), tirkeş- 1. 'sataşmak, tedirgin etmek'; 2. 'ayak diremek, direnmek' (DS X, 3939), tirkeş- 'sataşmak' (DS XII, 4764), dilke- 'dikmek' (DS IV, 1495)<*dirke-, dirkeş- 'sertleşmek, katılaşmak' (DS IV, 1518), krş. tiren- 'katılaşmak' (KıpçTS, 277)<tire- ~dire-<AT ti:re- 'diremek, dayamak' (TDBUÜ, 183). Bu fiil, tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında yaygın olarak kullanılır: ET tire- 'diremek, desteklemek' (ETG, 300), DLT tire- 'direk veya dayak dikmek' (III, 262), tiren- 'direnmek' (OYTŞ, 252), TT (ağ.) dire- 'bir şeyi dikine koy-mak, dayamak, durdurmak' (DS IV, 1513), tire- 'tutmak, desteklemek' (Mers S, 360), TT ayak dire- 'ısrar et-mek' (TemTürkS I, 71), diren- 'dayanmak, kuvvetli davranmak, dik ve karşı durmak, inat etmek', diret- ay. (TemTürkS I, 272), Özb. tire- 'diremek' (Özb-TürkK, 89), Kırg., Kzk., Tat., YUyg. tire- 'dayamak' (KTLS I, 150-151), Krç.-Malk. tire- ay. (Krç.-MalkTS, 398), Türkm. di:re- 1. 'dayak koymak, desteklemek, payanda koymak'; 2. 'dayamak'; 3. 'koymak, dayamak'; 4. 'gelip dayanmak' (Türkm-TürkS, 162-163), Azb.dire- 'daya-mak, yaslamak' (AzbTS I, 290), Tel. tire- 'diremek, altından tutmak, desteklemek, dayak koymak' (TelS, 114), Hks. tire- 'diremek, dayamak, destek koymak' (Hks-TürkS, 504), Çuv. tiren- 'dayanmak, yaslanmak, abanmak, sağlamlaşmak, güçlenmek' (Çuv-TürkS, 232).

uykaş-

Kırg. *uykaş*- 1. ‘ahenkli olmak, ölçülü olmak’; 2. ‘kafiyelenmek’, *uykaş* 1. ‘ahenkli, ölçülü’; 2. ‘kafiyeli, kafi-ye’ (KırgS II, 790), Özb. *uyqāş* ‘uygun’ (Özb-TürkK, 98), Kzk. *uykas*- 1. ‘uygun, denk, eşit gelmek’; 2. ‘kafiyeli olmak’, *uykas* 1. ‘kafiye’, 2. ‘uygun, benzer, aynı’ (Kzk-TürkS, 582). *Uykaş*- (<*uyka-ş-) fiiliyle *uykaş* (<*uyka-ş) isminin tabanını teşkil eden *uyka- fiilinin kökünde yer alan *uy-* için bk. Özb. *uyğun* ‘uygun’ (KTLS I, 923) <*uy-, YUyg. *uygun* ‘uygun’, *uydurma* ‘uydurma’ (YUygTS, 441). GT *uy-* ‘tâbi olmak’ (TSD, 620).

*ürke-

Çuv. *ürkev* ‘tembellik’ (Ceylan 1996: 164), *ürkev*- ‘tembellik, uyuşukluk, melankoli’, *ürken*- ‘tembellik et-mek, üşenmek’ <*ürke-<*ür- ‘üşenmek, bıkmak, usanmak’ <*ēr- ‘sıkılmak’; ET *ir-* ‘sıkılmak, bunalmak, yalnız hissetmek’ (EDPT, 481), Krh. *er-* ‘irkilmek, yalnızlık duymak’ (DLT I, 173), *erin-* ‘üşenmek’ (DLT I, 201), Harz. *ir-* ‘usanmak, bıkmak’, *irik-* ‘sıkılmak, usanmak, bıkmak’, *iril-* ‘bıkmak, usanmak’ (KE II, 271), *érnük* ‘tembel, üşengeç’ (ME, 120), Kıpç. *ir-* ‘sıkılmak, daralmak’ (KİF, 481), *irik-* (III) ‘bıkmak, usanmak, nefret et-mek’, *irik-* (IV) ‘içi daralmak, sızlamak’, *irinçek* ‘tembel’ (KıpçTS, 113), *erinçek* ‘tembel’ (Kıpç TS, 75); Türkm. *ir-* ‘bıkmak, usanmak’, *irin-* ‘tembellik etmek’ (Türkm-TürkS, 382), TT (ağ.) *erin-* ‘üşenmek, tembellik etmek’ (DS V, 170-171), *erin-* 1. ‘çekinmek’; 2. ‘üşenmek’ (DS XII, 4497), Azb. *ärin-*, Başk., Tat. *irin-*, Kzk., Özb., Türkm., YUyg. *erin-* ‘üşenmek’ (KTLS I, 921), Başk. *irinsäk*, Kzk. *erinşek*, Tat. *irinçäk*, YUyg. *erinçäk* ‘tembel’ (KTLS I, 870-871), Kırg. *erinçek* ‘üşengen’ (KırgS I, 337), Hks. *eris-* ‘(birlikte) üşenmek, erinmek’, *erİN-* ‘üşenmek, erinmek’ (Hks-TürkS, 124).

üzkel-

ET *üzkel-* ‘kırılmak, kopmak’ (EUTS, 179) <*üzke-l-<*üzke-<üz- 1. ‘kırmak, koparmak, yok etmek’; 2. ‘del-mek, parçalamak, bozmak, uzaklaştırmak’; GT *üz-* ‘koparmak, parçalamak, ayırmak, kesmek’ (TSD, 634).

varka- (bk. vırka-)

Çuv. *varka-* 1. ‘sızlamak, sızlanmak, acı duymak’; 2. ‘kederlenmek, özlemek’ (Çuv-TürkS, 50) <*vırka-*.

vırka-(bk. varka-)

Çuv. *vırka-* ‘sızlamak; sızlanmak, acı duymak, kederlenmek, özlemek’ (Çuv-TürkS, 53) <*vır-* 1. ‘fırlatmak, atmak, savurmak’; 2. ‘vurmak, dövmek, dayak atmak, yumruk atmak’ (Çuv-TürkS, 52) <*ür-* için bk. İT * *ū* > Çuv. *vř* (Ceylan, 1997: 184). AT *hūr-*, DLT *ür-* ‘vurmak’ (TDBUÜ, 111).

vırke-

Çuv. *vırke-* 1. ‘kaynaşmak, koşuşmak, öne arkaya mekik dokumak’; 2. ‘dönmek; yana dönmek’; 3. ‘merak et-mek, telaşlı olmak’ (Çuv-Türk S, 56) <*vır-* ‘kaynatmak’

(Ceylan 1996: 167), *vïre*- 1. 'kaynamak'; 2. 'merak et-mek, telaşlanmak; zahmet etmek, özlemek' (Çuv-TürkS, 55), *vïret*- 'kaynatmak' (a.y.), *vïrle*- 'kaynaşmak' (Çuv-TürkS, 56) < *vïr-le*- (sıklık eki).

*yalka-

Kıpç. *yalkav* 'tembel, gevşek' (KıpçTS, 309), Kzk. *jalqav* 'tembel, uyuşuk, erincek, üşengeç' (Kzk-TürkS, 157), Kırg *calkoo* 'tembel, aşırı tembel, işsiz gezmeyi seven' (KırgS I, 169), Başk. *yalkav* 'tembel', Tat. *yalkau* ay. (KTLS I, 870-871), YUyg. *yalkav* 'tembel, üşengeç' (YUygTS, 456), Krç.-Malk. *calkav* 'tembel, işe yara-maz; uyuşuk, üşengeç' (Krç.-MalkTS, 136), Tuv. *çalгаа* 1. 'tembellik, üşeniklik, haylazlık, uyuşukluk'; 2. 'tem-bel, haylaz, uyuşuk, miskin' (Tuv-TürkS, 20), Çuv. *yulhav* 'tembel, uyuşuk' (Çuv-TürkS, 310), *yulhav* 'tembel, uyuşuk' (Çuv-TürkS, 84) < *yalka-gu < **yalka-* < **yal-*. Tarihî alandaki *yalk-* 'usanmak' (TSD, 649) < **yal-k-*, *yalık-* 'yalnız kalmak', *yalıl-* 'usanmak' (TSD, 648) < **yal-i-l-* verileriyle çağdaş lehçe ve ağızlardaki Hks. *çaltı* 1. 'tembel, uyuşuk, haylaz'; 2. 'tembellik, haylazlık' (Hks-TürkS, 78) < *yaltı, Türk. *yalta* 'çalışmayı sevmeyen, tembel' (Türk-TürkS, 673) < *yaltı < *yal-tı, *yaltan-* 'tembellik etmek, üşenmek' (Türk-TürkS, 674) < **yal-ta-n-*, Kırg. *calık-* 'tembellik etmek, tembelleşmek' (KırgS I, 168), Kzk. *jalık-* 'usanmak, bezmek' (Kzk-TürkS, 158), Krç.-Malk. *calık-* 1. 'yorulmak'; 2. 'sıkılmak, usanmak, bezmek' (Krç.-MalkTS, 136), Çuv. *yilih-*, Miş. *yalık-* 'bıkmak, yılmak' (ÇuvS, 209), Çuv. *yulahay* 'tembel, uyuşuk' (Çuv-TürkS, 310), Kırg. *calakay* 'tahammülsüz, sabırsız; uysal; gevşek, kuvvetsiz'; 2. 'tembel' (KırgS I, 165) şekilleri, **yal-* 1. 'bıkmak, usanmak'; 2. 'üşenmek, tembellik etmek' fiil köküne götürür. Bu tasarılanmış şekil, Kıpç. *yal-* 'sakinleşmek, durgunlaşmak, dinmek' (KİF, 716) ile birleştirilebilir; krş. TT (ağ.) *yıl-* 1. 'usanmak'; 2. 'zorlanınca işten kaçmak'; 3. 'yorul-mak' (DS XI, 4742), *yılık* 1. 'usanmış'; 2. 'beceriksiz' (DS XI, 4270), *yılgın* 1. 'bıkkın'; 2. 'usanmış, yorulmuş (hayvan)' (DS XI, 4269) < *yıl-* < **yal-*. Yazı dilimizdeki *yıl-* '(gördüğü şeyler ve başına gelenler karşısında) gözü korkmak, eski cesareti kalmamak, ürkeklik gelmek' (MBTS III, 3426) fiili, büzülmeli bir biçimdir: *yıl-* < **yıgil-* 'kendisini bir şeyden men etmek, çekinmek'. ETT *yıgak* 'yasak, memnuiyet', *yıgıcı* 'engel, mani', *yıgılın* ~ *yıgılın* ~ *yıgılın* 'çekinmek, kaçınmak, nefsinin men etmek, salanmak', *yıg-* 1. 'menetmek, engel olmak'; 2. 'esirgemek, yoksun bırakmak' (YTarS, 243), Kıpç. *yıg-*(II) 'yasaklamak, engel olmak', *yıg-*(III) 'kaçınmak', *yıgil-* 'çekinmek, kaçmak' (KıpçTS, 320), Harz. *yıg-* 'alakoymak', *yıgil-* 'vazgeçmek, çekinmek' (ME, 208). Şu Moğolca şekiller, **yalka-* fiilini tasarlamamıza katkı sağlayan verilerdir: *calha-* 'korkmak, ürkmek; bıkkın usan-mak, yorulmak, yorgun düşmek; bir alışkanlığı bırakmak', *calhagu* 'tembel, aylak, haylaz; boşgezen, tembel kimse' (Mo-TürkS II, 1595).

yaska-

Yaska- fiiline ilişkin en eski veriyi Uygur Türkçesinde buluruz: *yaskag* 'yassı, düz' (EUTS, 188) < *yaska-g. Bu fiil, tarihi Türk dili alanında Çağataycada tanıklanır: *yaska-* 1. 'yassılamak, düzlemek'; 2. 'yaslamak, daya-mak (yastık)' (ML, 154). Dadanı (Bolu) ağzından derlenmiş *yaskam* 'eğimli yer' (DS XI, 4194) < *yaska-m, Datça (Muğla) ağzına ait *yasgam* 'dağ yamacı' (DS XI, 4192) < *yaska-m, Türkiye Türkçesi ağızlarının ilgi çekici veri-leridir; krş. *yaslam* ~ *yaslama* 'eğimli yer' (DS XI,

4194), *yastam* ‘eğimli’ (DS XI, 4195). Tuv. *çaskam* ‘sığ tabak’ (TuvTS, 21) da bu fiille ilgilidir: *çaskam* < *çaska-m < *yaska-m. *Yaska-* fiilinin kökü olan *yas-*, tarihî ve çağdaş Türk dili alanlarında yaygın olarak gözlemlenir: DLT *yas-* ‘dağıtıp yaymak, çözmek’ (III, 60), KB *yas-* ‘gevşet-mek, azaltmak’ (Tezcan, 1981b: 71), Harz. *yas-* ‘dağıtmak, darmadağın etmek’ (KE II, 714), Kıpç. *yas-* 1. ‘yayın girişini gevşetmek, düz hâle getirmek, yassılamak’; 2. ‘oku yaydan ayırmak’ (KıpçTS, 313), ETT *yas-* 1. ‘yayın girişini gevşetmek’; 2. ‘yassılamak, düz hâle getirmek’ (TarS VI, 4369-4370), TT (ağ.) *yas-* 1. ‘eğmek, çökert-mek, yatırmak, bozup dağıtmak’; 2. ‘bastırmak, sindirmek’; 3. ‘yatıştırmak’; 4. ‘eğilmek, kamburlaşmak’ (DS XI, 4194), Tel. *d’as-* ‘sökmek, çözmek (örgü, ip)’ (TelS, 24), Hks. *ças-* ‘sermek, yaymak, dağıtmak, yazmak’ (Hks-TürkS, 84).

yayka-(krş.çayka-)

Eski Türkçe çağından beri yalın veya genişlemiş olarak tanıklanır: ET *yaykal-* ‘sarsılmak’, *yaykan-* ‘sallan-mak’ (ETG, 310), OT *yaykal-* 1. ‘çalkanmak’; 2. ‘her şeye gönlü meyletmek’ (DLT III, 108), Kıpç. *yayka-* ‘yıkama-mak’, *yaykan-* ‘çalkalanmak’ (KİF, 734), *yayka-* ‘ağzı çalkalamak, çalkalayarak ağzı yıkamak’ (KıpçTS, 316), ETT *yayka-* ‘yıkamak’, *yaykan-* 1. ‘yikanmak, yunmak’; 2. ‘çalkanmak, kımıldamak’ (TarS VI, 4443-4444), Çağ. *yaykal-* ‘salınarak yürümek; şıkça, sevimlice, işveyle yürümek’ (BD, 440), TT (ağ.) *yayka-* ‘yıkamak’, *yaykan-* ‘yikanmak’ (DS XI, 4211). Türkiye Türkçesi *yıka-* ‘su veya başka bir sıvı kullanarak bir şeyi temizlemek’ (TürkS, 2178), *yıyka-* ‘yıkamak’ (DS XI, 4275) ara biçiminden geçerek *yayka-* fiilinden gelişmiştir. Türkm. *yayka-* ‘iki tarafa hareket ettirmek, sallamak’ (Türkm-TürkS, 684), Azb. *yayhan-* 1. ‘yayıp oturmak veya uzan-mak’; 2. ‘sallana sallana yürümek’; *yaydan-* ‘yikanmak’ (AzbTS II, 1234), Kırg. *cayka-* ‘silkmek, çırpma’, *caykal-* ‘sallanmak’ (KırgS I, 191), Kzk. *jayqa-* 1. ‘çarpmak, vurmak’; 2. ‘sallamak’, *jayqal-* ‘sallanmak, dalga-lanmak’, *jayqanda-* ‘salına salına yürümek, salınmak’ (Kzk-TürkS, 152) < **jayqaŋ+la* < *jayqaŋ < *jayqa* < *yayka-*, Kkalp. *jaykal-* ‘sallanmak, dalgalanmak’ (KkalpTTS II, 158), Hks. *nayhal-* ‘sallanmak, ırgalanmak’ (Hks-TürkS, 310) < **yaykal-*, Alt. *cayka-* ‘sallamak, sarsmak’, *caykan-* ‘sallanmak’ (Alt-TürkS, 56), Tel. *d’ayka-* ‘baş sallamak’ (TelS, 25). Clauson, *yayka-* fiilini *yayuk+a-* biçiminde çözümler (EDPT, 981). Özünde bu tür zor-lama çözümler, pekiştirmeli fiiller türeten *-ka-* ekine ilişkin etraflıca bir çalışmanın ortaya konmayışıyla ilgilidir. *Yayka-* fiilinin kökünde yer alan *yay-* için bk. ET *yay-* ‘sallamak, sarsmak’ (ETG, 310), *yayñ-*, *yay-* ‘salla-mak, sarsmak’ (ETG, 39), *yay-* ‘dağıtmak, hezimetle uğratmak’ ~ *yayñ-* (genellikle) (OrhTG, 72), OT *yay-* 1. ‘çal-kamak, kımıldatmak, sallamak’: *ol suwda tonug yaydı* ‘O, suda elbiseyi çalkaladı, çitiledi’, *yil yıgaçığı yaydı* ‘Yel, ağacı salladı’; 2. ‘meylettirmek’: *ol menin könül yaydı* ‘O, benim gönlümü meylettirdi’ (DLT III, 245, 246-247), *yaytur-* ‘çalkalatmak’ (DLT III, 108), *yayıl-* ‘salınmak, sallanmak’ (DLT I, 412; DLT III, 191-192), *yayıl-* ‘meyletmek, meyil göstermek’: *er köŋli yayıldı yaykaldı* ‘Adamın gönlü meyletti’ (DLT III, 108), *yayıg* ‘kararsız, dönecek, bir ona bir buna meyleden adam’ (DLT III, 23) < *yay-i-g* < *yay-*, Kıpç. *yay-* ‘kışkırtmak, teşvik etmek’ (KİF, 733), ETT *yay-* ‘tahrik etmek, dağıtmak, perişan etmek’ (TarS VI, 4449).

yışúa-

Çuv. *yışúa-* ‘sızlamak, acımak’ (Çuv-TürkS, 86), *yışúa-* ‘sızlamak, ağrımak’ (Yılmaz 2002:141) < *yış-* ‘hasta-lanmak, zayıflamak, kuvvetten düşmek’, *yışih-* ‘sızlamak (kemik hakkında)’ (Çuv-TürkS, 86), *yış-* ‘azap çek-mek’ (Yılmaz 2002:141). Kıpç. *yaşık* ‘zayıf, kuru, cılız’ (KıpçTS, 314), Kırg. *caşık* ‘yavan (et hakkında); arık, zayıflamış’ (KırgS I, 186) < *yaşık*, *yéşiu* 1. ‘ağlamsıklık’; 2. ‘zayıf, cılız, lağar’, *yéşiu-* ‘zayıflamak, verimsiz hâle gelmek’ (YUygTS, 466), TT (ağ.) *yaşık* ‘yağsız, katıksız (yavan sözüyle birlikte kullanılır)’ (DS XI, 4197), *yavan yaşık* ‘katıksız, yağsız, tad alma düşünülmeden, karın doyuracak kadar (yemek için)’ (DS XI, 4203) sözle-rinin kökünde bulunan **yaş-* fiilini Çuv. *yış-* ile birleştirebiliriz: İT *a > Çuv. *u*, *ı*, *ı* (Ceylan, 1997:154). TT (ağ.) *arık yavan* ‘zayıf, cılız, sıska’ (DS I, 316-317).

yötk-

YUyg. *yötk-* 1. ‘yerini değıştirmek, taşımak’; 2. ‘değıştirmek, değış etmek’, *yötkes* ‘yer değıştirme, taşıma’ (YUygTS, 471) < **yöt-* < **yét-*, bk. *yétek* ‘yedek’, *yétekçi* ‘önder, lider, yönetici’ (YUygTS, 467). **Yét-* > **yöt-* ge-lişmesi, başka bir deyişle düz geniş ünlülerin yuvarlaklaşması için bk. *yoşur-* ‘gizlemek, saklamamak’, *yoru-* ‘ışıklanmak, aydınlanmak’ (YUygTS, 471). Ayrıca bk. *yétele-* ‘yedeğı götürmek; elinden tutup götürmek’, *yételes* ‘yedeğı götürme; elinden tutup götürme’ (YUygTS, 467), *yöteles* (ağ.) ay. (YUygTS, 472). ET *yet-* ‘yed-mek, götürmek; (bir atı) yedekte götürmek’ (OrhTG, 259), Krh. *yet-* ‘yedmek, yedeğinde götürmek’ (DLT II, 314), Kıpç. *yet-* (IV) ‘yedeğine almak, sevk etmek’ (KıpçTS, 319), ETT *yedici* ‘kılavuz’ (TarS VI, 4466), *yed--yid-* ‘çekmek, yedekte götürmek’ (TarS VI, 4469-4471), TT (ağ.) *yed--yede-* ‘bir kimseyi elinden tutup götür-mek, bir hayvanı yedeğe alıp çekmek’ (DS XI, 4222), TT *yed-* 1. ‘beraberinde, yedeğinde götürmek, yedekle-mek’; 2. mec. ‘çekip götürmek, yol gösterip bir yöne doğru sevk etmek’ (MBTS III, 3397), Azb. *yedäk* ‘yedek’ (KTLS I, 980), Gag. *edek* ‘yedek’, *ede-* 1. ‘at gütmek’; 2. mec. ‘birini burnundan gütmek’ (GagTS, 89), Türk. *i:t-* ‘götürmek, götürüp getirmek, gezdirmek, dolaştırmak’ (Türk-TürkS, 386), *i:dekle-* 1. ‘dizginleri tutmak’; 2. ‘birisinin elinden tutmak (kör vb.)’ (Türk-TürkS, 371), Saha. *siet-* ‘getirmek, götürmek’ (VEWT, 199), Çuv. *şavıt-* ‘(elini tutup) getirmek, götürmek, sürmek, gezdirmek’ (Çuv-TürkS, 197), Kzk. *jetele-* ‘yanında yürütmek, elinden tutmak’ (KzkTS, 101), *jetekte-* ‘yedeklemek, yedeğinde çekmek’ (Kzk-TürkS, 176), Kırg. *cetele-* ‘yede-mek, yedeğe almak’, *çetek* 1. ‘yedeğe alınmış’; 2. ‘rehberlik, sevk ve idare’ (KırgS I, 204), Alt. *cedin-* 1. ‘(yeni yürümeye başlayan çocuk için) yürümesine yardım etmek’; 2. ‘yönetmek’; 3. ‘bir şeyin yardımıyla gelmek’ (Alt-TürkS, 57-58), Tuv. *çed-* ‘tutup götürmek’ (TuvTS, 22), Hks. *çidek* ‘yedek’, çidîn- 1. ‘yedeklenmek, yedeğine almak’; 2. ‘çocuğun itinmesine yardımcı olmak’ (Hks-TürkS, 97), Tel. *d’edekte-* ‘elinden tutarak yanında götür-mek’ (TelS, 25); ATy^ēt- ‘yedmek, yedeğinde götürmek’ (TDBUÜ, 182).

yulka-

Kıpç. *yulka-* ‘yolmak’ (TZ, 287-288: *yolka-*) < *yul-* ‘yolmak’, Krh. *yulkaş-* ‘(nesne) sıyrılmak’ (DLT III, 103; EDPT, 927: *yulkuş-*) < *yulka-ş-*, *yulk-* ‘sıyırmak’ (DLT III,

436) < *yul-k-<yul-* (Oğuzca: yol-) için bk. EDPT, 918; krş. Mo. *culga-* ‘yolmak, çekmek, koparmak, çekerek yırtmak; zararlı otları çıkarıp temizlemek’ (Mo-TürkS II, 1666).

III. -kAIA- Eki

Pekiştirmeli fiiller türeten *-kA-* ekinin, sıklık bildiren *-lA-*, *-AlA-* ekleriyle genişleyip kaynaşmasıyla oluşan *-kAlA-* eki; hemen hemen hepsi ünsüzle biten ve tek heceli tabanlara gelerek yine sıklık fiilleri türetir: TT(ağ.) *sekkele-* ‘bir ayak üstünde sıçrayarak koşmak, yürümek’ (DS XII, 4678), TT (ağ.) *ovkala-* ‘bir şeyi sıkarak buruş-turmak, kırıştırmak’ (DS IX, 3299), Azb. *ovhala-* ‘ovalamak’ (KTLS I, 666), Türk. *ovkala-* 1. ‘ovalamak, ov-mak, oğuşturmak’; 2. ‘dövmek, buruşturmak, ezmek’ (Türk-Türk S, 496), Özb. *ukalä-* ‘ovalamak’ (KTLS I, 667), Kzk. *uvqala-* 1. ‘ovmak, ovuşturmak’; 2. ‘mıncıklamak, buruşturmak’ (Kzk-TürkS, 579), Kkalp. *uwkala-* 1. ‘ufalamak’; 2. ‘ovmak, ovuşturmak’ (KkalpTTS IV, 396), Kırg. *ukala-* ‘oğmak, oğalamak, masaj yapmak’ (KırgS II, 780) < *uvkala-*, TT, Azb., Türk. *ov-* ‘ovmak’ (KTLS I, 666), Kkalp. *uw-* ‘ekmek, haşlanıp kavru olarak kepeği alınmış darı taneleri veya benzerlerini yağa karıştırmak, bulamak’ (KkalpTTS IV, 396). Kırg. *şaşkalan-* 1. ‘telâş etmek’; 2. ‘afallamak’ (KırgS II, 681) < **şaşkala-n-<şaş-* 1. ‘ivmek, acele etmek’; 2. ‘şaşmak, afalla-mak’, Kzk. *saskalak* ‘şaşkın, sersem’ (Kzk-TürkS, 471) < **saskala-k<sas-* ‘şaşırmak’ < ET *sas-* ‘acele etmek, acele ile yolu şaşırmak’ (OrhTG, 252), Kzn. *tartkalaş-* ‘kavga etmek, dövüşmek’ (KW, 103) < *tart-* ‘çekmek, germek; tartmak’, Hks. *sürtkele-* 1. ‘sürtmek’; 2. ‘ovalamak’ (Hks-TürkS, 461) < *sürt-* 1. ‘ovmak, ovuşturmak’; 2. ‘sürtmek, sürmek, sıvamak’, Tuv. *deskele-* ‘kaçmak, kaçınmak’ (TuvTS, 31) < **des-*, Alt. *tes-* ‘kaçmak’ (Alt-TürkS, 175), Şor. *tes-* ‘kaçmak, sıvışmak’ (ŞorS, 113), Hks. *tis-* ‘kaçmak’ (Hks-TürkS, 506) < *tez-* 1. ‘kaçmak, ayrıl-mak’; 2. ‘acele etmek’ (TSD, 549), Özb. *çökkele-* ‘çökmek’ (Özb-TürkK, 112) < *çök-* ‘çökmek’, Krç. *uçhala-* ‘kaymak, uçup gitmek’ (Krç-MalkTS, 416) < *uç-* 1. ‘uçmak’; 2. ‘kaymak’, Tel. *pışkalak* 1. ‘henüz pişmemiş, daha pişmemiş, tam pişmemiş’; 2. ‘henüz olgunlaşmamış, daha olgunlaşmamış, tam olgunlaşmamış (meyve vb.)’ (TelS, 86) < **pışkala-k<pış-* 1. ‘pişmek’; 2. ‘olgunlaşmak (meyve vb.)’, Alt. *bışkalak* 1. ‘olmamış, ham’; 2. ‘tam pişmemiş’ (Alt-TürkS, 40) < **bışkala-k<bış-* 1. ‘olgunlaşmak’; 2. ‘pişmek, pişmiş olmak’.

Çuvaş Türkçesi, *-kAlA-* türemeleri yönünden zengindir: *pırkele-* ‘buruşturmak, kırıştırmak, katlamak’ (Çuv-Türk S, 157) < *pır-* ‘daraltmak, yığmak, büzmek, toplamak’ < *bür-*, *ükkele-* ‘zaman zaman çökmek, zaman zaman düşmek (yağmur hakkında)’ (Çuv-TürkS, 255) < *ük-* ‘yağmak, çökmek, düşmek, dökülmek’, *sapkalaş-* ‘birbirine atmak, fırlatmak, sıçratmak, püskürtmek’ (Çuv-TürkS, 180) < *sap-* ‘dökmek, serpmek, saçmak, yağdırmak, dök-mek, dağıtmak’ < *sep-*, *sirkala-* ‘ara sıra yazmak’ (Çuv-TürkS, 214) < *sir-* ‘yazmak, kaleme almak, çizmek’ < **yır-* < **yar-*, krş. GT *yaz-* ‘yazmak’, *sarkalan-* 1. ‘genişlemek, yayılmak’; 2. ‘kurumlanmak, övünmek’; 3. ‘diken di-ken olmak’ (Çuv-TürkS, 180) < *sar-* ‘sermek, yaymak, döşemek, yaygınlaşmak, genişlemek’ < *ser-*, *hipkala-* ‘aceleyle açlığı bastırmak, atıştırmak’ (Çuv-TürkS, 279) < *hip-* ‘kapmak, kavramak, yakalamak, yetişmek’, *hipalan-*,

hıpkalan- ‘acele etmek’ <*kap-*, *yuhkala-* ‘yavaş yavaş akmak, zaman zaman akmak’ (Çuv-TürkS, 312) <*yuh-* ‘akmak, akıp gitmek’, *tapkalan-* ‘tekmelenmek, tekme yemek, tepilmek’ (Çuv-TürkS, 219) <*tap-* ‘ayağıy-la itmek, dürtmek, tekmelenmek, tepinmek’ (Çuv-TürkS, 218) <*tep-*, *şavırnkala-~şavırnkala-* ‘dönmek, çevril-mek’ (Çuv-TürkS, 197) <*şavırn-şavırn-* ‘dönmek, yana dönmek, fırl fırl dönmek, eğilmek, bükülmek’ <**çevrin-*, DLT *çewür-* ‘çevirmek’ (DLT II, 82), *sikkelen-* ‘yerinden oynamak, hareket etmek, sallanmak, silkelenmek, zangır zangır titremek’ (Çuv-TürkS, 188) <*sik-* 1. ‘atlamak, sıçramak, zıplamak, hoplamak, sekmek’; 2. ‘geçmek, aşmak, dönüşmek’, AT *sēk-* ‘sıçramak, sekmek, (at) dört nala gitmek’ (TDBUÜ, 181), Çuv. *taykalan-* ‘sallan-mak, salınmak, yalpalamak, kımıldamak’ (Çuv-TürkS, 217) <**tay-*, krş. Kzn. *taykala-* ‘bazen (yahut sık sık) kay-mak’ (ÇuvS, 167) <*tay-* ‘kaymak, ayağı kayıp düşmek’ (KW, 104), Tat. *kilgele-* ‘sık sık gelmek’ (KW, 64) <*kil-* ‘gelmek’, Başk. *itkälä-* ‘itelemek’ (KTLS I, 408) <*it-* ‘itmek’ (KTLS I, 410), *törtkele-* ‘itelemek’ (KTLS I 408) <*tört-* ‘itmek, dürtmek’ (KTLS I, 196, 410), Çuv. *ıytkala-* ‘dilenmek, zaman zaman istemek’ (Çuv-TürkS, 305) <*ıyt-* ‘istemek, sormak, çağırarak, talep etmek’, Saha. *ıyt-* ‘sormak’ (Türk-SahaS, 245), *ıyt-* ‘istemek, rica etmek’ (Ceylan, 1996: 128) <**ayt-*; *ayt-* ‘söylemek; sormak’ (TSD, 52), Çuv. *turtkala-* 1. ‘birdenbire çekmek’; 2. ‘zaman zaman sigara içmek’ (Çuv-TürkS, 241) <*turt-* 1. ‘çekmek, kaplamak, sürüklemek, taşımak, götürmek, uzatmak’; 2. ‘sigara içmek, yakmak’ <*tart-*, *pırkalan-* 1. ‘dönmek, çevrilmek; alabora olmak, devrilmek, kımıldamak, sal-lanmak’; 2. ‘gösteri yapmak, cilvelenmek, cilve yapmak’ (Çuv-TürkS, 152) <*pır-* 1. ‘döndürmek, çevirmek’; 2. ‘delik açmak, kurcalamak, buruşturmak, kırıştırmak’ <*bur-*, *kurınkala-* ‘görünüp durmak’ <*kurın-* ‘görünmek’ <*kur-* ‘görmek’ <*kör-*, *şürekele-* ‘gidip durmak’ <*şüre-* ‘yürümek’ <*yorı-*, ET *yorı-*, TT *yürü-* (Yılmaz 2002:136). -*kALA-*, Kırım Türkçesinde de kullanım sıklığı yüksek bir ek özelliği taşır. Bk. Çeneli 1997: 47.

Sonuç

Tarihî ve çağdaş Türk dili kaynaklarında tanıklanan verilerin ışığında incelemeye çalıştığımız -*kA-* eki, çoğu ünsüzle sonlanan, tek heceli ve nesnel tabanlara ulanarak pekıştirmeli fiiller türetmiştir. Yalın veya genişlemiş olarak Türkçe ek varlığının ilgiye değer bir ögesi olan -*kA-* ekinin kimi türemelerde -*gA-* olarak gözlenmesi, ek başı ünsüzünün uğradığı ötümlüleşmenin sonucudur. Başka bir deyişle, söz konusu türemelerdeki /g/ ünsüzü, i-kincil bir sestir. Bu bakımdan -*kA-* ekli tanıkları; Banguoğlu’nca ‘-ge fiilleri’ diye adlandırılan, kökleri tanınmaz durumdaki teşkillere birleştirmek mümkün değildir. -*kA-* eki, -*LA-*, -*ALA-* sıklık ekleriyle genişleyerek aynı işlevi taşıyan -*kALA-* ekinin de oluşmasını sağlamıştır. Pekıştirmeli fiiller türeten -*kA-* eki, tarihî ve çağdaş yapı bilgisi çalışmalarında göz ardı edilmemesi gereken bir dil değeridir.

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

a.e.: aynı eser

ağ.: ağız

AH: ARAT, Reşit Rahmeti (1992), *Atebetü'l Hakayık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alt.: Altay Türkçesi

Alt-TürkS: *Altayca-Türkçe Sözlük* (1999), (Hzl.: Emine Gürsoy-Naskali ve Muvaffak Duranlı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

A.T: Ana Türkçe

AnkS: *Ankara İli Ağız Sözlüğü* (1998), (Hzl: A. Esat Bozyiğit), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

AY: ÖLMEZ, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III.Kitap (=5.Bölüm)*, Ankara: Odak Ofset.

ay.: aynı anlamda

a.y.: aynı yer

Azb.: Azerbaycan Türkçesi

AzbDL: *Azerbaycan Dialektoloji Lügati I* (1999), *II* (2003), (Red.: M. Ş. Şireliyev ve M.İ. İslamov), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AzbTS: ALTAYLI, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

AzTDK: HACALOĞLU, Recep Albayrak (1998), *Azeri Türkçesi Dil Kulavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

BANGUOĞLU, Tahsin (1988), “Türkçede Tekerrür Fiilleri”, *TDAY-Belleten 1956*: 111-133.

Başk.: Başkurt Türkçesi

BD: YÜCEL, Bilâl (1995), *Bâbü'r Divâni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

bk.: bakınız (1996), *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri*, Ankara: Simurg Yayınları.

CEYLAN, Emine (1997), *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

COŞKUN, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çağ.: Çağatay Türkçesi

Çağatay, Saadet (1967), “Pekiştirilen Fiiller”, *TDAY-Belleten 1966*:39-50.

- ÇEK: ECKMANN, János (1988), *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. : Günay Karaağaç), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇENELİ, İLHAN (1986), “Türkmen Türkçesi Sözlüğü”, *TDAY-Belleten 1982-1983*:29-84.(1997), *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*, (Çev.: Mustafa Argunşah), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çuv.: Çuvaş Türkçesi
- ÇuvS: PAASONEN, H. (1950), *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çuv-TürkS: BAYRAM, Bülent (2007), *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Tablet Yayınları.
- DLT: ATALAY, Besim (1992), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS: TDK (1963-1982), *Derleme Sözlüğü I-XII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EDPT: CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: At the Clarendon Press.
- EMİROĞLU, Kudret (1989), *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü*, Ankara:Gülen Ofset.
- ERKAP, Salâhaddin (1999), *Gül Dili Isparta Ağzı*, Ankara: Mina Ajans.
- ET: Eski Türkçe
- ETG: GABAIN, A.von (1988), *Eski Türkçe Grameri* (Çev. : Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ETT: Eski Türkiye Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi
- EUTS: CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gag.: Gagauz Türkçesi
- GagTS: *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü* (1991), (Akt.: Abdülmecit Doğru- İsmail Kaynak), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GT: Genel Türkçe
- GÜNŞEN, Ahmet (2000), *Kırşehir ve Yöresi Ağzıları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Harz: Harezmi Türkçesi
- Hks: Hakas Türkçesi
- İdrH: İZBUDAK, Velet (1936), *El- İdrâk Haşiyesi*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İML: BATTAL, Aptullah (1934), *İbnü Mühennâ Lûgati*, İstanbul: T. D. T. C: Yayınları.
- İT: İlk Türkçe
- KB: ARAT, R. Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III: İndeks*, (Yyl.:Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- KE: ATA, Aysu (1997), *Nāsirü'd-dīn Bin Burhānū'd-dīn Rabgūzī, Kısasü'l Enbiyā (Peygamber Kıssaları) II, Dizin*, Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KıpçTG: KARAMANLIOĞLU, Ali (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıpç TS: TOPARLI, Recep vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kırg.: Kırgız Türkçesi
- KırgS: YUDAHİN, K.K. (1988), *Kırgız Sözlüğü I-II*, (Çev.: Abdullah Taymas), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİF: ÖZYETGİN, A. Melek (2001), *Ebū Hayyān, Kitabü'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk, Fiil: Tarihi- Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara: KÖKSAV Yayınları.
- Kkalp.: Karakalpak Türkçesi
- KkalpTTS: *Karakalpak Tiliniñ Tüsindirme Sözligi I-IV* (1982-1992), Nökis: Karakalpakstan Baspası.
- Kmk.: Kumuk Türkçesi
- Kmk-BalkS : NEMETH, Gyula (1990), *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*, (Çev. : Kemal Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Krç.-Malk.: Karaçay - Malkar Türkçesi
- Krç.-MalkTS: TAVKUL, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Krh.: Karahanlı Türkçesi
- Krm.: Kırım Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi
- krş.: karşılaştırmamız
- KTLS: ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KTSV: BOROVKOV, A. K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, (Çev. : H. İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KurT: TOPALOĞLU, Ahmet (1978), *Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi II (Sözlük)*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KW: KUNOS, Ignác (1999), *Kasantatariches Wörterverzeichnis*, (Zusammengestellt von Zsuzsa Kakuk unter Mitwirkung von İmre Baski), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kzk.: Kazak Türkçesi

KzkTS: KEDESBAYEV İ. K. vd. (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (Terc. : Hasan Oraltay-Nuri Yüce Saadet Pınar), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

KzkTTS: KEDESBAYEV İ.K. vd. (1959-1961), *Kazak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü I-II*, Almatı: Kazak SSR Gılım Akademiyasının Baspası.

Kzk-TürkS: KOÇ, Kenan vd. (2003), *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kzn: Kazan Türkçesi, Kazan Tatar Türkçesi

Marz: KORKMAZ, Zeynep (1973), *Marzuban-nâme Tercümesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Maytr: TEKİN, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler II: Maytrisimit*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

ME: YÜCE, Nuri (1988), Ebu'l-Kāsım Cārullāh Mahmūd Bin eOmar Bin Muhammed Bin Aħmed Ez- Zamaōşarī El- Hwārizmī, Mukaddimetü'l-Edeb, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MersS: TOR, Gülseren (2004), *Mersin Ağzı Sözlüğü*, İstanbul: Kitap Matbaası.

MBTS: AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Miş.: Mişer ağzı

ML: BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (1996), 'Alī Şīr Nevāyī, *Muhākemetü'l-Luğateyn, İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mo.: Moğolca

Mo-TürkS: LESSING, Ferdinand D. (2003), *Moğolca-Türkçe Sözlük. I-II*, (Çev. : Günay Karaağaç), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nog.: Nogay Türkçesi

NF: ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferādīs, UřtmaōlarınıÆ Açuk Yolu, III, Dizin-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

OrhTG: TEKİN, Talat (2000), *Orhan Türkçesi Grameri*, Ankara: Sanat Kitabevi.

Osm.: Osmanlı Türkçesi

OT: Orta Türkçe

OTWF: ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation I-II*, Wiesbaden: Otto Harrasowitz.

Oyr.: Oyrot Türkçesi, bugün Altay Türkçesi

OY: TEKİN, Talat (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- OYTŞ: TEKİN, Talat (1989), *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Dīvānu Lugāt'it-Türk'teki Manzum Parçalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özb.: Özbek Türkçesi
- Özb-Türk K: YAMAN, Ertuğrul ve Nizamiddin MAHMUD (1998), *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- POPPE, Nicholas (1992), *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, (Çev.:Güney Karaağaç), İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- RÁSONYI, Lydia (1971), "Türklerde Halıcılık Terimleri ve Halıcılığın Menşei", *Türk Kültürü*, 103(Mayıs): 46-59.
- Saha.: Saha Türkçesi, Yakut Türkçesi
- SahaTG: KİRİŞÇİOĞLU, Fatih (1999), *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SDD: TDK (1947), *Söz Derleme Dergisi III*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SEVORTYAN, E. V.(1960), "Türk Dillerinde Fiillerin Transitif (Geçişli) Geçişsiz (İntransitif) Olmalarına Dair", *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SN: DİLÇİN, Cem (1991), *Süheyl ü Nev-Bahār (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞHD: KARASOY, Yakup (1998), *Şıban Han Dīvānu (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şor.: Şor ağzı
- ŞorS: TANNAGAŞEVA, N. N. Kurpeşko ve Şükrü Haluk AKALIN (1995), *Şor Sözlüğü*, Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- ŞS: Şeyh Süleyman Efendi-yi Buhârî (H.1298), *Luğat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- TarS: TDK (1963-1972), *Tarama Sözlüğü I-VIII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tat.: Tatar Türkçesi
- TDBUÜ: TEKİN, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı- Simurg.
- TDES: EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- TDF: HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1991), *Türk Dilinde Fiiller (En Eski Türkçeden Çağdaş Türk Şivelerine Kadar)*, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.

TDK (1972), *Divanü Lûgat-it- Türk Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tel.: Teleüt ağzı

TelS: RYUMİNA-SIRKAŞEVA, L.T. VE N.A. KUÇİGAŞEVA (2000), *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, (Çev.: Şükrü Haluk Akalın ve Çaştegin Turgunbayev), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TemTürkS: *Temel Türkçe Sözlük I-III* (1985), (*Sâdeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kâmûs-ı Türkî*), (İlmî kontrol ve redaksiyon: Mertol Tulum), İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.

TETTL: TIETZE, Andreas (2002), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I*, İstanbul-Wien:Simurg Yayınları.

TEZCAN, Semih (1981a), “Tanıtmalar”, *TDAY-Belleten 1978-1979*: 284. (1981b), “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”, *Belleten XLV/2*, 178:23-78.

TİKT: ATA, Aysu (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş- Metin- Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TLÖ: ÇAĞATAY, Saadet (1972), *Türk Lehçeleri Örnekleri II (Yaşayan Ağzı ve Lehçeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

TSD: PAÇACIOĞLU, Burhan (2006), *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

TT: Türkiye Türkçesi

Tuv.: Tuva Türkçesi

TuvTS: ARIKOĞLU, Ekrem ve Klara KUULAR (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tüm: Tümen ağzı

Türk-KzkS: ZEYNEŞ, İsmail, *Türkçe Kazakça Sözlük*, Ankara:Lazer Ofset (yayım tarihi belirtilmemiş).

Türkm.: Türkmen Türkçesi

TürkmDS: *Türkmen Diliniş Sözlüğü* (1962), (Hzl.:M.Ya. HAMZAYEV vd.) Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşriyatı.

Türkm-TürkS: *Türkmençe-Türkçe Sözlük* (1995), (Hzl.: Talat Tekin vd.), Ankara: Simurg Yayınları.

TürkS: TDK (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk-SahaS: VASILİEV, Yuriy (1995), *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TZ: ATALAY, Besim (1945), *Et- Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- VEWT: RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- YILMAZ, Emine (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Ankara: Grafiker Yayınları.
yuk. bk.: yukarıya bakınız
- YUyg.:Yeni Uygur Türkçesi
- YUygTS: NECİP, Emir Necipovic (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev.: İklil Kurban), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YTarS: *Yeni Tarama Sözlüğü* (1983) (Dzl.: Cem Dilçin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.